

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

dr Beata Czarnecka-Działuk

mgr Katarzyna Drapała

***Przejawy demoralizacji jako podstawa działań
podejmowanych wobec nieletnich przez sądy rodzinne***

Warszawa 2014

Spis treści

1. Cel i zakres badań.....	1
2. Pojęcie demoralizacji jako przesłanki prowadzenia postępowania w sprawach nieletnich	4
3. Zagadnienia procesowe spraw „o demoralizację” na tle danych statystycznych ..	11
4. Cel i metodologia badań empirycznych	19
4.1. Zagadnienia ogólne	19
4.2. Dobór próby	20
4.3. Narzędzie badawcze	22
5. Wyniki badania akt spraw sądowych o demoralizację	23
5.1. Selekcja spraw w sądach	23
5.2. Przejawy demoralizacji	24
5.3. Przebieg postępowania	43
5.4. Sposób załatwienia sprawy	48
5.5. Podsumowanie	51
6. Wnioski	53
7. Opisy przypadków	57
7.1. Przykłady spraw, w których umorzono bądź nie wszczęto postępowania opiekuńczo-wychowawczego	57
7.2. Przykłady spraw, w których wszczęte zostało postępowanie opiekuńczo- wychowawcze	59

1. Cel i zakres badań

Problematyka rozpoznawania przez sądy rodzinne spraw nieletnich w związku z demoralizacją nie była w ostatnich latach przedmiotem całościowych badań i analiz, pomimo tego, że w Polsce dotyczy to rocznie ponad trzydziestu czterech tysięcy osób w wieku do lat osiemnastu. Badano jednak poszczególne zagadnienia i obszary. Kilkanaście lat temu ukazała się książka Grzegorza Harasimiuka o pojęciu demoralizacji¹. Autor analizuje to podstawowe pojęcie postępowania z nieletnimi, jego niezbyt jasne ujęcie, a następnie przedstawia wyniki badań ankietowych dotyczących jego rozumienia przez sędziów rodzinnych. Na uwagę zasługują także badania Witolda Klause dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach wobec czynów zabronionych popełnianych przez nieletnich poniżej 13 roku życia, co ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich wymienia wśród przejawów demoralizacji, uzasadniających podjęcie przewidzianych w niej działań². Wyniki tych badań wskazały na potrzebę zmian w praktyce oraz w przepisach prawa.

Za podjęciem badań w obszarze reakcji sądowej wobec nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji przemawiało również zainteresowanie resortu wymiaru sprawiedliwości. „Rozważenie zasadności dalszego stosowania ustawy w celu zapobiegania i zwalczania demoralizacji osób małoletnich w świetle jej definicji zawartej w art. 4 § 1 u.p.n.” wymieniono na pierwszym miejscu we wstępnych propozycjach zagadnień wymagających rozważenia pod kątem nowelizacji obowiązujących przepisów.³ Opracowane w wyniku tego propozycje dotyczące określenia pojęcia demoralizacji nie weszły do ostatniej nowelizacji u.p.n. ze względu

¹ G. Harasimiak: *Demoralizacja jako podstawowe pojęcie postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2001, s. 253.

² W. Klaus: *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Warszawa 2009.

³ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 175/09/DSP z dnia 13.10.2009 r. – Wstępne propozycje zagadnień do pracy Zespołu do przeprowadzenia analizy dotychczasowych i wypracowania nowych modelowych rozwiązań prawnych w zakresie problematyki nieletnich, pkt I.1)a).

na jej wąski zakres, ograniczony do najpilniejszych kwestii; zostaną one omówione w dalszej części pracy⁴.

Przeprowadzenie badań uzasadnione było także potrzebą ustosunkowania się do sygnalizowanych w literaturze i praktyce niejasności przepisów, zwłaszcza interpretowania ustawowych określeń przejawów demoralizacji.

Dlatego też wśród celów niniejszych badań znalazło się przeanalizowanie decyzji sądów rodzinnych, wynikających z poinformowania ich o zachowaniach nieletnich mogących być uznany za przejaw demoralizacji oraz przeprowadzenie oceny orzecznictwa w sprawach związanych z demoralizacją, pod kątem interpretowania, jakie zachowania faktycznie uznaje się za jej przejaw. Postanowiono przyjrzeć się, co jest podstawą orzekania o wszczęciu, o nie wszczęciu albo umarzeniu postępowania, a także co przesądza o zastosowaniu środków wychowawczych przedstawionych w ustawie. Przeprowadzenie badań miało posłużyć sformułowaniu wniosków i wytycznych dla praktyki *de lege lata*, a także sformułowanie propozycji *de lege ferenda*, pod kątem zapowiadanej - już przed wieloma laty - całościowej i kompleksowej reformy prawa nieletnich.

Za podjęciem badań przemawiała też potrzeba przedstawienia rzeczywistego obrazu korzystania z przepisów odnoszących się do przejawów demoralizacji i skonfrontowania go z przedstawianymi w środkach masowego przekazu przykładami kontrowersyjnych spraw o czyny pojedyncze, błahe albo popełniane

⁴ Ustawą z dnia 30 sierpnia 2013 r. (Dz.U.2013.1165) - tekst jednolity u.p.n., Dz.U. 2014.382 - zmodyfikowano regulację w zakresie obserwacji psychiatrycznej nieletniego - zmiana przepisu u.p.n. regulującego obserwację psychiatryczną nieletniego na wzór art. 203 § 1 i 2 k.p.k. (w oparciu o wyrok Trybunału Konstytucyjnego), ujednolicono procedurę w sprawach nieletnich przez wprowadzenie nowego, zunifikowanego modelu postępowania, prowadzonego przez sąd rodzinny (wykonując orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 2 marca 2010 r. w sprawie *Adamkiewicz przeciwko Polsce*); przeniesiono z rozporządzenia do ustawy zasady stosowania nagród i środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w Zakładach Poprawczych i Schroniskach dla Nieletnich (w dniu 2 października 2012 r. Trybunał Konstytucyjny orzekł niekonstytucyjność przepisów w rozporządzeniu wykonawczym) oraz stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec nieletnich.; więcej o tym - <http://ms.gov.pl/pl/informacje/news.4706.zmiany-po-30-latach--rząd-przyjął-projekt-ustawy.html>

przez małe dzieci⁵, albo też o czyny bardzo poważne ale ze względu na wiek traktowane jako okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego⁶.

Postanowiono zatem przeanalizować przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich dotyczące pojęcia demoralizacji, a następnie dane o ich stosowaniu zamieszczane w statystykach policyjnych i sądowych, a także przeprowadzić badanie akt spraw sądowych związanych z demoralizacją.

5

<http://www.fronda.pl/forum/w-polsce-tuska-nieletnie-osoby-przechodzace-przez-ulice-trafia-do-sadu.39068.html>;
http://forum.gazeta.pl/forum/w,66,34486609,35985466,Re_Nieszczesliwy_wypadek_czy_demoralizacja.html - sprawa z 2006 r.

⁶http://forum.gazeta.pl/forum/w,212,130951067,130953488,Re_11_latka_zgwalcona_na_terenie_szkoly.html;

http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,10693472,11_latka_zgwalcona_w_szkole__Nikt_nic_nie_wie__Dyrektorka.html

2. Pojęcie demoralizacji jako przesłanki prowadzenia postępowania w sprawach nieletnich

Punktem wyjścia do rozważań powinno być wyjaśnienie bardziej ogólnej kwestii, jaką jest objęcie kontrolą sądów rodzinnych nie tylko nieletnich popełniających czyny o znamionach przestępstw i wykroczeń, ale także tych, których inne zachowania uznano za wymagające stosowanie sądowych środków oddziaływania.

Podstaw takiego rozwiązania należy szukać w koncepcjach odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi, uznających popełnienie czynu o znamionach przestępstwa za jeden z przejawów szerszego zjawiska - społecznego nieprzystosowania, niedostosowania, zaniedbania czy wykluczenia. Jest tak w modelach odpowiedzialności nieletnich określanych jako opiekuńcze, kryminologiczne czy resocjalizacyjne⁷. Przyjmuje się w nich, że należy objąć kontrolą nie tylko nieletnich popełniających czyny karalne, ale i zachowujących się w naganny sposób, co może być przejawem ich nieprzystosowania, demoralizacji lub pozostawania w sytuacji zagrożenia. Koncepcja „dziecka w zagrożeniu” przyczyniła się do objęcia obu tych kategorii nieletnich kontrolą państwa, o charakterze jedno lub dwutorowym. System jednotorowy cechuje się kompleksowym uregulowaniem w jednym akcie prawnym reagowania zarówno na czyny przestępcze dzieci, jak i reakcji na zachowania uznawane za przejawy demoralizacji. System dwutorowy zaś rozdziela przepisy odnoszące się do takich sytuacji na dotyczące przestępczości nieletnich oraz odnoszące się do stosowania środków pomocy, ochrony i wychowania. Przepisy dotyczące obu sfer reguluje się w różnych aktach prawnych, a ich realizowanie często było w gestii różnych organów – sądowych i pozasądowych (najczęściej komisji społecznych)⁸.

⁷ O różnych modelach i systemach odpowiedzialności nieletnich w literaturze – zob. zwłaszcza B. Stańdo-Kawecka: *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Oficyna a Wolters Kluwer, 2007, s. 23-32; D. Wójcik, B. Czarnecka-Działuk: *Reagowanie na czyny karalne i demoralizację nieletnich - koncepcje teoretyczne, statystyki i opinie sędziów rodzinnych*, [w:] A. Siemaszko (red): *Stosowanie prawa. Księga jubileuszowa z okazji XX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, Warszawa 2011, Lex Kluwer business, s. 869-872.

⁸ Szerzej o tym [w:] B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich, op. cit.*, s. 30 n.

Idea objęcia kontrolą instytucjonalną obu kategorii nieletnich uwidoczniła się w Polsce w latach sześćdziesiątych. Projekt ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, opublikowany w 1968 r.⁹, przewidywał rozpoznawanie, co do zasady, spraw nieletnich w wieku 13 - 17 lat o czyny o znamionach przestępstw lub wykroczeń przez sąd dla nieletnich, zaś sprawy młodszych nieletnich o takie czyny oraz tych, u których ujawniono objawy świadczące o demoralizacji lub grożące poważną demoralizacją – przez specjalne komisje. Ich koncepcja spowodowała wiele kontrowersji, a zrezygnowano z niej dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych. W dyskusjach nad tym projektem, jak i nad kilkoma kolejnymi, wiele uwagi poświęcono pojęciom niedostosowania i demoralizacji. Wszystkie proponowane definicje spotkały się z zarzutami operowania nieprecyzyjnymi i bardzo ogólnymi terminami, które stworzyłyby niebezpieczeństwo zbyt szerokiej i dowolnej ingerencji sądów i innych organów, powołujących się na zagrożenie demoralizacją, skoro rozumiano przez nią takie zachowanie nieletniego, które doprowadza, a nawet tylko może doprowadzić, do naruszenia niesprecyzowanych bliżej zasad współżycia społecznego albo porządku prawnego¹⁰.

Uchwalona 26 października 1982 r. ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich objęła oprócz sprawców czynów karalnych także nieletnich, wykazujących przejawy demoralizacji, którymi w myśl art. 4 §1 są – w szczególności (tak więc nie jest to katalog zamknięty) – naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. W literaturze niemal powszechnie krytykowano ustawowe ujęcie demoralizacji¹¹ – wyłącznie objawowe, bez nawiązania do właściwości

⁹ Projekt ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, Warszawa 1968 r.

¹⁰ Więcej o projektach i dyskusji – B. Czarnecka-Działuk: *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993, s. 20 – 25.

¹¹ A. Ratajczak: *Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” nr 2/1983, s.10; M. Stanowska, A. Walczak-Zochowska, K. Wierzbowski: *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (zagadnienia materialnoprawne i procesowe)*, „Państwo i Prawo” nr 6/1983, s. 34; A. Grześkowiak: *Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 48; Z. Sienkiewicz: *Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i nieprzystosowania społecznego nieletnich*, [w:] T. Bojarski (red.): *Postępowanie z nieletnimi*.

psychologicznych i bez uwzględnienia takiej cechy zjawiska, jak występowanie objawów zewnętrznych w pewnym nasileniu (łącznie, systematycznie) i wielokrotnie¹², i to niekiedy nie uzasadnia tezy, że nieletni jest zdemoralizowany, natomiast może być sygnałem, że dobro dziecka jest zagrożone¹³. Z drugiej strony zauważono jednak, że w obecnym kształcie przepisu wymagana jest powtarzalność nagannych zachowań dla każdego przejawu demoralizacji oprócz popełnienia czynu karalnego¹⁴ (spożywanie – a nie spożycie, uprawianie nierzędu a nie jednostkowy taki fakt). Alicja Grześkowiak wskazała, że wymienione w art. 4 § 1 zachowania, rozważane w oderwaniu od właściwości psychologicznych, mogą nie mieć nic wspólnego z demoralizacją, lecz być wynikiem przypadkowej lub zewnętrznej okoliczności lub szczególnej wrażliwości dziecka lub osób dorosłych¹⁵. Pojęcie to jest poza tym zbyt szerokie, co stwarza niebezpieczeństwo dowolnego nim manipulowania, ponieważ na pierwszym miejscu wymieniono „naruszanie zasad współżycia społecznego”. Naruszanie niektórych z nich jest zjawiskiem powszechnym wśród dzieci i normalnym w świetle psychologii rozwojowej, i nie stanowi zagrożenia dla interesów społeczeństwa czy jednostek¹⁶. Wskazywano też na pejoratywny i piętnujący charakter określenia „demoralizacja”¹⁷.

Niektórzy autorzy - jak na przykład Aleksander Ratajczak - podkreślali brak definicji demoralizacji - pojęcia kluczowego dla odpowiedzialności nieletnich¹⁸. Renata

Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych, Lublin 1988, s.176; H. Kołakowska-Przełomiec: *Postępowanie w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” nr 6/1983, s. 49; A. Strzembosz: *Projekt ustawy o postępowaniu z nieletnimi*, „Tygodnik Powszechny” nr 38/1982, s. 5.

¹² H. Kołakowska-Przełomiec, *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genezie przestępczości dorosłych*, Wrocław 1977 r., s. 56-57.

¹³ S. Hypś, Odpowiedzialność karna rodziców za demoralizację nieletniego, [w:] T. Bojarski, A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska, J. Piórkowska-Flieger, D. Firkowski (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Materiały z konferencji naukowej*, Lublin, 26-27 września 2011 roku, Lublin 2011 s. 315.

¹⁴ Por. A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger: *Projektowane zmiany modelu postępowania w sprawach nieletnich*, [w:] T. Bojarski, A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska, J. Piórkowska-Flieger, D. Firkowski (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy...*, op. cit., s. 263; W. Klaus: *Dziecko przed sądem...*, op. cit., s 103.

¹⁵ A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich ...*, op. cit., s. 51.

¹⁶ A. Ratajczak, *Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” nr 2/1983,s.10.

¹⁷ Tamże, s. 10, A. Strzembosz: *Projekt...*, op. cit., s. 6.

¹⁸ Por. A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger: *Projektowane zmiany modelu postępowania w sprawach nieletnich*, [w:] T. Bojarski, A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska,

Szczepanik wskazuje, że pojęcie to nie znajduje precyzyjnego opracowania ani w teorii, ani w praktyce resocjalizacyjnej, a każda próba jego sprecyzowania może się spotkać ze słuszną krytyką, ponieważ wciąż brakuje wystarczających narzędzi oceny i pomiaru stopnia, jednak to właśnie pojęcie demoralizacji, a nie np. nieprzystosowania społecznego, zostało wprowadzone do literatury prawniczej i ustawodawstwa. Autorka wskazuje na podkreślanie w kryminologii tego, że większość norm prawnokarnych pokrywa się z normami moralnymi i dlatego demoralizację pojmuje się jako specyficzny stan struktur poznawczych prowadzący do nierespektowania norm moralnych, co z kolei sprzyja łamaniu norm prawnokarnych¹⁹. Zachowania wskazujące na groźbę powstania, istnienia lub pogłębienia się demoralizacji nieletniego są traktowane jako sygnał wystąpienia potencjalnych zachowań przestępczych i dlatego wymagają sformalizowanych agend kontroli społecznej²⁰. Przytacza poglądy Czesława Czapówa, uznającego demoralizację za pewną odmianę procesu nieprzystosowania społecznego, podkreślając jej destrukcyjny wpływ na osobę, której dotyczy oraz tych, na których może oddziaływać. Demoralizację należy więc rozumieć jako zaburzony stan osobowości, cechujący się negatywnym stosunkiem do norm i zasad społecznych, wynikający z niewłaściwego oddziaływania środowiska²¹.

Zofia Sienkiewicz opowiadała się za wprowadzeniem „wyraźnej, bogatszej treściowo definicji demoralizacji”, co „stwarzałoby nieletniemu poczucie bezpieczeństwa prawnego, a z drugiej strony dawałoby sędziemu wyraźną wskazówkę do interpretacji podstawowego kryterium odpowiedzialności nieletniego”²², które niejako zastąpiło zniesione kryterium rozeznania, zdefiniowane w kodeksie karnym z 1932 r. Inni autorzy – np. Andrzej Gaberle - zauważali, że przykładowe wyliczenie przejawów demoralizacji stanowi dobrą wskazówkę dla praktyki, w której na przestrzeni lat ustalił

J. Piorkowska-Flieger, D. Firkowski (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy...*, op. cit., s. 260, S. Hypś: *Odpowiedzialność karna rodziców za demoralizację nieletniego*, op. cit., s.313.

¹⁹ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2004), *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2004, s. 320.

²⁰ R. Szczepanik: Płeć jako zmienna różnicująca orzeczenie stopnia demoralizacji nieletnich dziewcząt i chłopców, s.162 [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.): *Role płciowe. Socjalizacja i rozwój*, Łódź 2008.

²¹ Tamże, i cytowany tam Cz. Czapów: (1978), *Wychowanie resocjalizujące*, PWN, Warszawa, 1978.

²² Z. Sienkiewicz, Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i nieprzystosowania społecznego nieletnich [w:] T. Bojarski (red.): *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie...*, op. cit., s. 179.

się sposób rozumienia tego zestawu pojęć; chodzi tu o zachowania o pewnej trwałości (powtarzalne), które bądź towarzyszą popełnieniu czynu karalnego, bądź dostarczają okazji do popełnienia takich czynów. Andrzej Gaberle zwrócił uwagę, że choć pojęcie „demoralizacja” jest krytykowane w literaturze, to w praktyce nie obserwuje się trudności z jego zrozumieniem, i że brak jest potrzeby wprowadzania innej, *nota bene* jeszcze mniej wyrazistej terminologii (np. nieprzystosowanie społeczne, wykołajenie społeczne)²³ i dlatego w projekcie nowej ustawy o nieletnich - prawo nieletnich z 2008 r., kierowany przez niego zespół postanowił pozostawić pojęcie demoralizacji, modyfikując nieco listę przykładowych przejawów. Zaproponowano wówczas wprowadzenie dolnej granicy stosowania ustawy w zakresie przeciwdziałania demoralizacji do osób, które ukończyły 10 lat. Brak dolnej granicy w obowiązującym prawie postrzegano jako jego wadę. W uzasadnieniu wskazano, że „dopiero od około 10 roku życia człowiek zaczyna rozumieć relacje społeczne i związki przyczynowo-skutkowe w kontekście następstw negatywnych, zaczyna pojmować znaczenie norm, początkowo moralnych, a w miarę rozwoju także innych, w tym prawnych. W tym wieku następuje rozwój struktur aksjologicznych, rozumienie pojęć abstrakcyjnych (dobro, prawda, krzywda, legalność itp.) oraz kształtowanie struktur poznawczych (emocje, percepcja, myślenie, wyobraźnia)”²⁴. Podnoszono, że taka dolna granica zwyczajowo i tak funkcjonuje w praktyce sądów rodzinnych, jednak brak jej sformalizowania powoduje, że w praktyce zdarzają się postępowania prowadzone wobec nieletnich nawet poniżej 9 roku życia²⁵. Formułowano jednak i inne opinie. Przeciwny wprowadzeniu takiej granicy był między innymi Paweł Kobes, który podzielił wyrażony kilka lat wcześniej pogląd Tadeusza Bojarskiego, że nie jest właściwym określanie z góry dolnej granicy nieletniości, ponieważ w tym względzie decydować winny realne potrzeby przeciwdziałania demoralizacji nieletniego, które mogą dotyczyć nawet

²³ A. Gaberle: Podstawowe problemy nowej ustawy o nieletnich (na przykładzie ustawy – Prawo nieletnich z 2008 r., [w:] T. Bojarski, K. Nazar-Gutowska, A. Nowosad, A. Michalska-Warias, J. Piorkowska-Flieger, A. Sośnicka, M. Szwarzczyk, D. Mirkowska (red): *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, Lublin 2008, s. 21-22.

²⁴ Cyt. za A. Michalską-Warias, J. Piórkowską-Flieger: Projektowane zmiany modelu postępowania w sprawach nieletnich, [w:] T. Bojarski, A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska, J. Piorkowska-Flieger, D. Firkowski (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy...*, op. cit., s. 261.

²⁵ Tamże cytowany T. Bojarski [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd.4, Warszawa 2011, s. 35.

kilkuletniego dziecka²⁶. Na poparcie swojego stanowiska Paweł Kobes przytacza słowa Heleny Kołakowskiej-Przełomiec, że szczególnej uwagi wymagają nieletni w przedziale wiekowym 9-12 lat, a sprawiający trudności wychowawcze, popełniający drobne kradzieże, gdyż istnieje niebezpieczeństwo, że wcześniej zapoczątkowany proces niedostosowania społecznego może szybko się pogłębić. Właśnie wczesne objawy, świadczące o głębokim zakłóceniu procesu kształtowania się prawidłowego rozwoju psychospołecznego nieletniego są najistotniejsze z kryminologicznego punktu widzenia.²⁷ Autor przypomina też wyniki badań Ewy Żabczyńskiej - nieletni, którzy zaczęli kraść przed 10 rokiem życia, stali się wielokrotnymi recydywistami jako młodociani²⁸.

W 2011 r. przeprowadzono w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości badanie ankietowe sędziów i kuratorów rodzinnych na temat stosowania sądowych środków oddziaływania wobec nieletnich. Pytano w nim, między innymi, o to, czy należałoby ustalić dolną granicę stosowania środków w sprawach o demoralizację. Zdaniem połowy sędziów (51,1%) i zbliżonej liczby (46,5%) kuratorów takiej potrzeby nie ma i słuszne jest pozostawienie rozwiązania tego problemu do decyzji sędziego rozpatrujących konkretną sprawę. Co piąty sędzia i co szósty kurator sugerowali, że granicą powinno być ukończenie lat 10, dwa mniej sędziów (8,6%) niż kuratorów (15,4%) uważało, że powinna być ona wyższa (nawet 13 – 16 lat), a 8,2 % sędziów i poniżej 1% kuratorów, że niższa niż 10 lat. Kuratorzy prezentują częściej pogląd, że nieletni mniej zdemoralizowani, nie popełniający poważnych czynów karalnych, nie powinni być zbyt wcześnie kierowani do sądów rodzinnych. W literaturze problem

²⁶ P. Kobes: Model postępowania z nieletnimi w świetle projektu ustawy – prawo nieletnich z lipca 2008 r. [w:] T. Bojarski, K. Nazar-Gutowska, A. Nowosad, A. Michalska-Warias, J. Piorkowska-Flieger, A. Sośnicka, M. Szwarczyk, D. Mirkowska (red): *Problemy reformy postępowania ...*, op. cit., s. 254 i cytowany tam przez niego T. Bojarski: *Postępowanie z nieletnimi w świetle ustawy z 26 X 1982 r. (Zagadnienia materialnoprawne)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1987, nr 34, s. 17.

²⁷ P. Kobes, *Model postępowanie z nieletnimi w świetle projektu ustawy – Prawo nieletnich z lipca 2008*, [w:] T. Bojarski, K. Nazar-Gutowska, A. Nowosad, A. Michalska-Warias, J. Piorkowska-Flieger, A. Sośnicka, M. Szwarczyk, D. Mirkowska (red): *Problemy reformy postępowania...*, op. cit., s. 254-255 i cytowane tam prace: H. Kołakowskiej-Przełomiec: *Przypadek zabójstwa dokonanego przez nieletnich*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” nr 18, s. 151 oraz *Nieletni recydywiści*, „Archiwum Kryminologii” 1960, nr 1, s. 109.

²⁸ Tamże, s. 255 i cytowana E. Żabczyńska: *Z problematyki wczesnej przestępczości. (wyniki badań 100 nieletnich w wieku 10-11 lat)*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 1, s. 109.

ten, chociaż dyskutowany od lat, nie został rozstrzygnięty²⁹. Zwolennikiem ustalenia dolnej granicy wieku był Andrzej Gaberle. W przygotowanym pod jego kierunkiem projekcie „Kodeks Nieletnich” z 2005 r. określono ją na 10 lat, a ustalenie minimalnej granicy wieku było konsultowane z psychologami³⁰.

Wracając do pojęcia demoralizacji, w kolejnym projekcie nowelizacji u.p.n., opracowanym w 2010 r. przez powołany przez Ministra Sprawiedliwości zespół kierowany przez Violetę Konarską-Wrzosek, zdefiniowano pojęcie demoralizacji jako „psychospołeczny proces cechujący się niekorzystnymi zmianami osobowości i zachowań nieletniego o charakterze nasilonym i względnie trwałym, który przejawia się w nieprzestrzeganiu norm i zasad postępowania obowiązujących powszechnie dzieci i młodzież”. Pojawienie się definicji demoralizacji oceniano pozytywnie, jednak dostrzegano, że rezygnacja ze stosowanego dotąd katalogu typowych jej przejawów spowoduje brak gotowego punktu odniesienia do kwalifikowania określonych zachowań jako przejawów demoralizacji. Za zaletę propozycji uznawano natomiast podkreślenie, że o demoralizacji mogą świadczyć tylko zachowania o charakterze względnie trwałym, „co przyczyni się do wyeliminowania z praktyki sądowej postępowań w związku z niewłaściwymi, ale jednak incydentalnymi zachowaniami”³¹. Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 2013 roku nie objęła jednak swym wąskim zakresem przesłanki demoralizacji.

²⁹ Por. G. Rdzanek-Piwowar, *Granice nieletności w polskim prawie karnym*, „Archiwum Kryminologii” 1993, t. XIX, s. 197 i n.

³⁰ Por. A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (Zagadnienia podstawowe)*, „Archiwum Kryminologii”, t. Xxix-XXX, 2007-2008, s. 301.

³¹ A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger: Projektowane zmiany modelu postępowania w sprawach nieletnich, [w:] T. Bojarski, A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, K. Nazar-Gutowska, J. Piórkowska-Flieger, D. Firkowski (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy...*, *op. cit.*, s. 262.

3. Zagadnienia procesowe spraw „o demoralizację” na tle danych statystycznych

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nakłada na każdego, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, obowiązek społeczny odpowiedniego przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, policji lub innego właściwego organu (art. 4 u.p.n.). Z treści przepisu wynika zatem, że zawiadomienie sądu rodzinnego jest tylko jedną z możliwych reakcji - i wcale nie najważniejszą, skoro ustawa wymienia je dopiero na czwartym miejscu. Warto zwrócić uwagę, że wśród okoliczności świadczących o demoralizacji jest mowa o popełnieniu czynu zabronionego a nie czynu karalnego – czyli dotyczy to czynów popełnionych przez nieletnich, którzy nie ukończyli lat 13. W związku z tym, nie ma obowiązku prawnego zawiadamiania przez instytucje i organizacje społeczne sądu rodzinnego ani policji w przypadku czynu zabronionego popełnionego przez osoby w tym wieku. W § 2 i § 3 art. 4 u.p.n. jest mowa o takich obowiązkach w sytuacji popełnienia czynu karalnego o znamionach przestępstwa ściganego z urzędu – czyli dotyczy to czynów osób w wieku od 13 do ukończenia 17 roku życia.

Warto zwrócić uwagę, że ustawa nie nakłada na instytucje i organizacje obowiązku prawnego informowania sądu rodzinnego również w przypadku występowania innych przejawów demoralizacji. Może się więc wydawać, że ustawodawca nie postawił reakcji sądu rodzinnego „ponad” działaniami, jakie może podjąć każdy. Można by to uznać za urzeczywistnienie postulatu ograniczania ingerencji sądowej.

Łączą się z tym kolejne możliwości przewidziane w ustawie. Sąd rodzinny może – ale nie musi – wszcząć postępowanie w sprawie, w której zgłoszono informacje o występowaniu okoliczności świadczących o demoralizacji. Może też wszczęte postępowanie umorzyć, zgodnie z treścią art. 21 u.p.n. – w całości lub w części, jeżeli nie ma postaw do jego prowadzenia (*więc na przykład, gdy nie potwierdziło się istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji albo nie stwierdzono demoralizacji*) albo gdy orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych jest niecelowe (*np. nieletni tymczasem poprawił postępowanie, rodzice czuwają nad jego*

prawidłowym funkcjonowaniem), w szczególności ze względu na orzeczone już środki w innej sprawie, które w ocenie sądu są wystarczające (np. sąd może ocenić, że zastosowany uprzednio środek był stosowany zbyt krótko i nie zdążył jeszcze przynieść pozytywnych rezultatów).

Selekcja wpływających do sądu rodzinnego wszystkich rodzajów spraw nieletnich, polegająca na nie wszczynaniu bądź umarzaniu wszczętego postępowania, od lat stanowi ponad 40%³². W odniesieniu do spraw nieletnich o demoralizację, odsetek spraw kierowanych do postępowania rozpoznawczego zmniejsza się. Z danych Ministerstwa Sprawiedliwości o wybranych sposobach załatwienia spraw nieletnich o demoralizację wynika, że w 2013 r. rozpoznano w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym sprawy mniej niż połowy osób, wobec których skierowano do sądu informacje dotyczące demoralizacji nieletnich (por. wykres 1), podczas gdy w roku 2005 ich odsetek wynosił 63,9 %, po czym zaznaczył się stopniowy spadek do 56,1% w 2012 r. (przy zbliżonych liczbach bezwzględnych prowadzonych postępowań)- por. Tabela 1.

Tabela 1: Wybrane sposoby załatwienia spraw nieletnich o demoralizację³³.

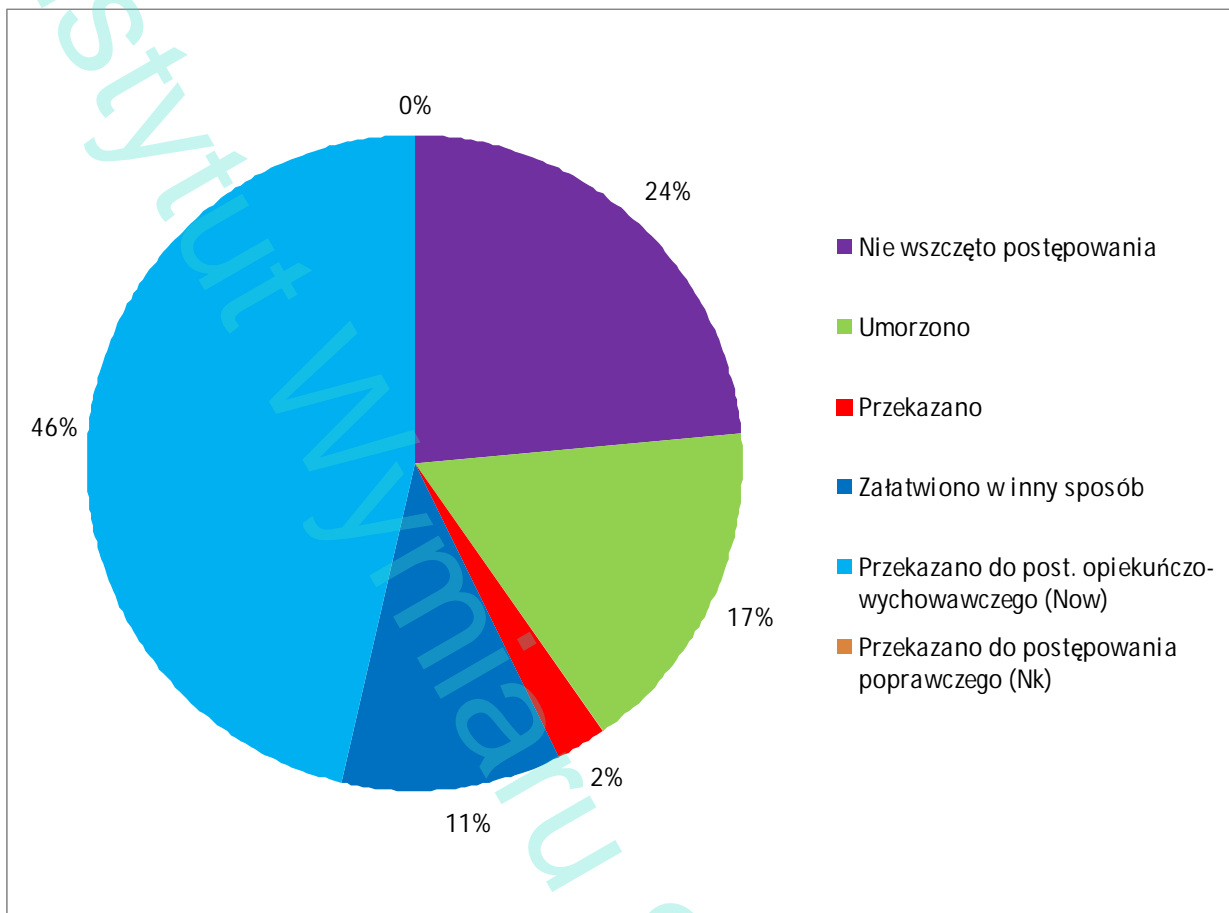
	Nie wszczęto		Przekazano szkołom		Umorzono wcześniej orzec. śr.		Umorzono Inne względy		Rozpoznano na posiedzeniu		Ogółem
	Lb.	%	Lb.	%	Lb.	%	L.b.	%	Lb.	%	Lb.
2005	6007	21,6	74	0,3	2450	8,8%	4877	17,5	17694	63,6	27832
2010	8785	25,4	39	0,1	2707	7,8	4820	13,9	20233	58,4	34622
2011	8681	25,8	31	0,1	2320	6,8	5157	15,1	20094	59,0	34047
2012	8860	25,9	32	0,1	2339	6,8	5038	14,7	19163	56,1	34186

Dane MS, obliczenia własne

³² Por. H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Ossolineum 1990, s.57 n.; B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993, s. 107.

³³ W tabel zamieszczono tylko najważniejsze sposoby załatwienia spraw, dlatego odsetki nie sumują się do stu.

Wykres 1 Załatwienia spraw w odniesieniu do osób w zw. z demoralizacją 2013.

Dane MS, opracowanie własne

Na podstawie statystyk nie można wskazać, w związku z jakimi przejawami demoralizacji toczyły się sprawy. Szacuje się, że około połowa z nieletnich mających sprawy w sądzie w wieku do 13 roku życia dokonuje czynów zabronionych. Nie ma możliwości dokładnego tego ustalenia, gdyż obecnie na podstawie ustawy o Krajowym Rejestrze Karnym (Dz.U. z 2008 r. Nr 50, poz. 580 z późn. zm.) oraz ustawy o ochronie danych osobowych nie są rejestrowane dane o poszczególnych przejawach demoralizacji. Praktycy oceniają to negatywnie. To, że nie są znane rozmiary narkotyzowania się czy alkoholizowania nieletnich podsądnych, nie pozwala dobrze planować np. określenia potrzeb terapii czy innych działań profilaktycznych. Ustawodawca nie wziął pod uwagę, że na podstawie tych informacji nie ma

możliwości identyfikacji konkretnego nieletniego i dane te powinny być dostępne z wymienionych wyżej względów do celów planowania działań profilaktycznych³⁴.

Dane dotyczące płci nieletnich, mających sprawy o demoralizację, zawarte są w statystyce orzeczeń prawomocnych.

Tabela 2. Liczba nieletnich z przejawami demoralizacji według płci

	Ogółem nieletni demoralizacja i czyny karalne	Ogółem nieletni demoralizacja	chłopcy	%	dziewczęta	%
1999	33 356	8 447	6 719	79,5	1 728	20,5
2000	34 545	8 878	6 918	77,9	1 960	22,1
2001	35 417	9 441	7 323	77,6	2 118	22,4
2002	35 744	10 633	8 128	76,4	2 505	23,6
2003	37 727	12 206	9 145	74,9	3 061	25,1
2004	43 535	15 193	11 285	74,3	3 908	25,7
2005	41 682	15 454	11 498	74,4	3 956	25,6
2006	44 397	16 978	12 438	73,3	4 540	26,7
2007	47 293	19 503	14 115	72,4	5 388	27,6
2008	47 046	20 089	14 229	70,8	5 860	29,2
2009	43 174	18 221	12 895	70,1	5 323	29,9
2010	38 876	16 118	11 434	70,1	4 684	29,9
2011	38 477	15 670	10 811	69,0	4 859	31,0
2012	36 227	15 247	10 485	68,8	4 762	31,2

Dane.z MS – orzeczenia prawomocne w latach 1999-2012, obliczenia własne

Jak widać, na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat znacząco zwiększył się odsetek dziewcząt wśród ogółu osób, wobec których zapadły prawomocne orzeczenia w sprawach o demoralizację – od 20,5% w 1999 r. do 31,2% w 2012 r.

Dane dotyczące wieku nieletnich, wobec których prawomocnie zakończono sprawy o demoralizację, przedstawia tabela 3.

³⁴ Por. W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, op. cit., s. 128; B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik: *Stosowanie sądowych środków, oddziaływania wobec nieletnich w świetle koncepcji teoretycznych*,

Tabela 3. Nieletni z przejawami demoralizacji według wieku w wybranych latach

	Do 9 lat*		Od 10 do 12 lat		Od 13 do 16 lat		Od 17 do 18 lat		Ogółem	
	Lb.	%	Lb.	%	Lb.	%	Lb.	%	Lb.	%
1999	272	3,2	2461	29,1	5011	59,4	703	8,3	8447	100
2005	387	2,5	3337	21,6	9921	64,2	1809	11,7	15454	100
2010	324	2,0	2826	17,5	11671	72,5	1297	8,0	16118	100
2011	-	-	2963	18,9	11034	64,0	1673	10,7	15670	100
2012	-	-	2920	16,0	10408	57,2	1919	10,5	15247	100

*Dane MS – orzeczenia prawomocne; za rok 2011 i 2012 obejmują łącznie kategorię nieletnich z przejawami demoralizacji do 12 lat.

Dzieci poniżej 10 lat skierowane do sądów rodzinnych stanowiły od 3,2% w 1999 r. do 2% w 2010 r. W liczbach bezwzględnych nie było ich zbyt dużo (od 272 do 324 osób). Nie są to wysokie liczby, ale nie wiadomo, jaki był dokładnie wiek dzieci, z powodu zmian sposobu rejestrowania w statystyce. Nie wydaje się właściwe, aby do sądów z powodu „demoralizacji” trafiały tak małe dzieci. Inna jest sytuacja, gdy sąd rodzinny ingeruje w ich życie jedynie jako władza opiekuńcza. Podobny trend wskazujący na zmniejszanie się odsetka obserwujemy wśród dzieci z przejawami demoralizacji w wieku 10–12 lat: od 29% w 1999 r. do 16 % w 2012 r.

Zmienna tendencja występuje w dwóch następujących grupach wieku, tj. od 13 do 16 lat (co odpowiada wiekowi odpowiedzialności za dokonywanie czynów karalnych) i od 17 do 18 lat. W grupie od 13 do 16 lat nastąpił wzrost od około 60% do 72% w 2010 r, a następnie spadek do 57,2% w 2012 r. Odsetek nieletnich w wieku od 17 do 18 lat najpierw wzrósł od 8% do około 12%, w 2005 r., w następnym roku powrócił na poziom 8%, by znów zwiększyć się do około 11%. Tendencję niekierowania zbyt małych dzieci i młodszych nieletnich do sądów rodzinnych z powodu demoralizacji należy ocenić pozytywnie. Polityka ta stanowi również argument i potwierdzenie potrzeby wprowadzenia minimalnego wieku do ustawy

statystyki oraz opinii sędziów i kuratorów rodzinnych, Warszawa 2012, opracowanie dostępne w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, s. 13.

o postępowaniu w sprawach nieletnich, przy kierowaniu do sądu rodzinnego nieletnich z przejawami demoralizacji.

Zmiany w strukturze środków orzeczonych w sprawach o demoralizację na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat przedstawiają się nieco inaczej w statystykach zawierających dane o orzeczeniach nieprawomocnych i prawomocnych (por. tabela 4 oraz wykresy 2 i 3). Dane o orzeczeniach nieprawomocnych są pełniejsze i lepiej oddają rzeczywisty obraz reakcji sądu rodzinnego³⁵, dlatego na ich podstawie można stwierdzić, że udział nadzoru kuratora wśród ogółu orzeczonych środków pozostaje od lat na tym samym poziomie trzydziestu kilku procent, podobnie jak upomnienia – dwudziestu kilku procent. Na przestrzeni kilkunastu lat prawie dwukrotnie rzadziej stosuje się nadzór rodziców (spadek od 13,4% do 7,5% w 2012 r.), a odwrotnie jest z orzekaniem wobec nieletnich zobowiązań do określonego postępowania (wzrost od 12,2% do prawie 24%). Więcej niż o połowę rzadziej umieszcza się też nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji poza domem (w 1999 r. dotyczyło to co dziesiątego nieletniego, a w 2012 tylko około 4%).

Tabela 4. Nieletni z przejawami demoralizacji według orzeczonych środków w wybranych latach.

	1999		2005		2010		2011		2012	
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
Nadzór kuratora	3356	34,8	6709	37,5	7326	37,3	7124	36,1	6829	35,9
Nadzór rodziców	1297	13,4	1815	10,1	1684	8,6	1508	7,6	1424	7,5
Ośrodek kuratorski	-	-	259	1,4	300	1,5	323	1,6	320	1,7
Umieszczenie w placówkach MOS czy MOW ³⁶	981	10,1	728	4,1	996	5,1	1039	5,3	714	3,8
Placówki dziennego lub kilkudniowego pobytu ³⁷	23	0,2	342	1,9	16	0,1	15	0,1	11	0,1

³⁵ O sposobie wybiórczego gromadzenia danych o prawomocnych orzeczeniach wobec nieletnich i związanych z tym problemach - D. Wójcik B. Czarnecka-Działuk: *Reagowanie na czyny karalne i demoralizację nieletnich*, op.cit., s. 9.

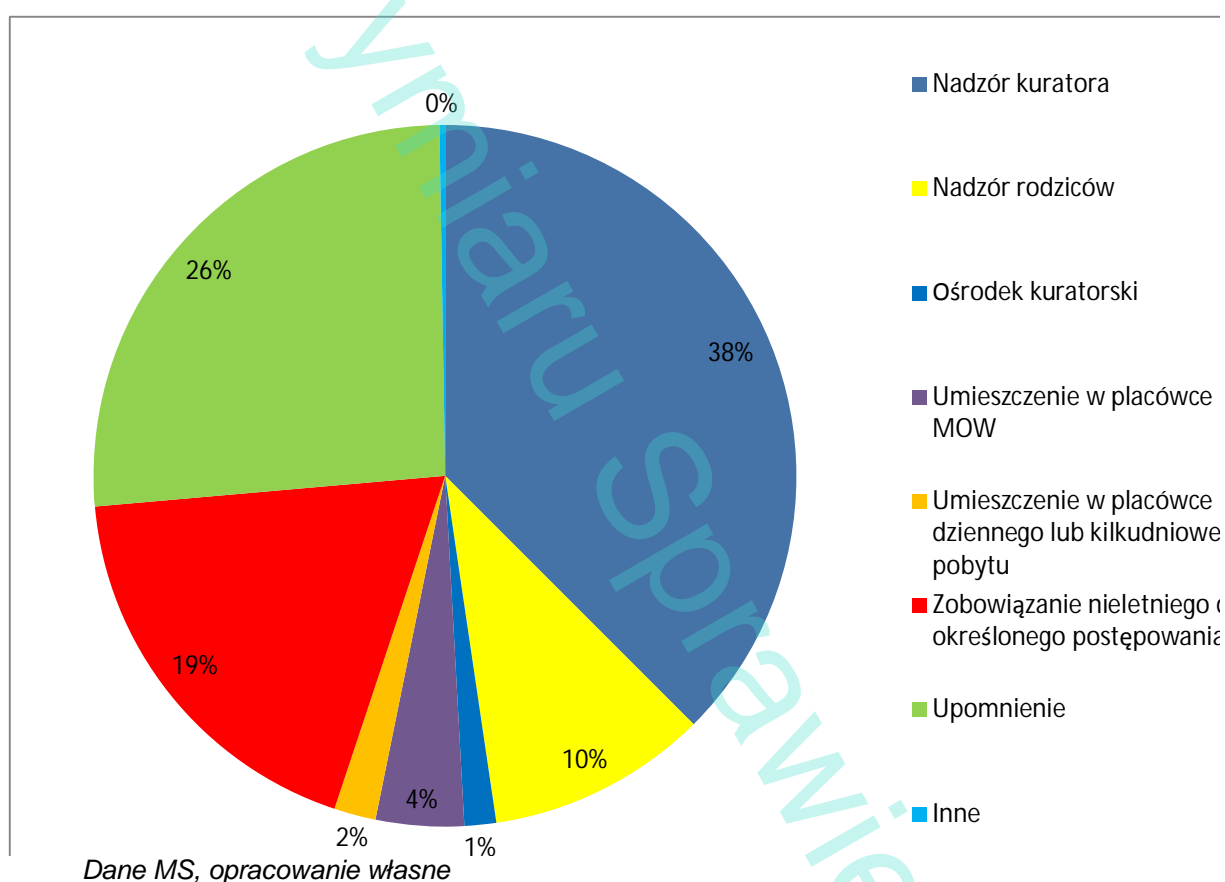
³⁶ Zaliczono umieszczenie w zakładzie wychowawczym, placówce opiekuńczo-wychowawczej, młodzieżowym ośrodku socjoterapii (MOS) czy młodzieżowym ośrodku wychowawczym (MOW).

³⁷ Zaliczono umieszczenie w instytucji lub organizacji do przygotowania zawodowego oraz umieszczenie w ośrodku szkolno-wychowawczym.

Zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania ³⁸	1183	12,2	3310	18,6	4489	22,8	4388	22,2	4538	23,9
Upomnienie	2469	25,6	4680	26,2	4404	22,4	4313	21,8	4258	22,4
Inne	357	3,7	43	0,2	436	2,2	1044	5,3	905	4,7
Razem środki orzeczone w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym	9666	100	17886	100	19651	100	19754	100	18999	100

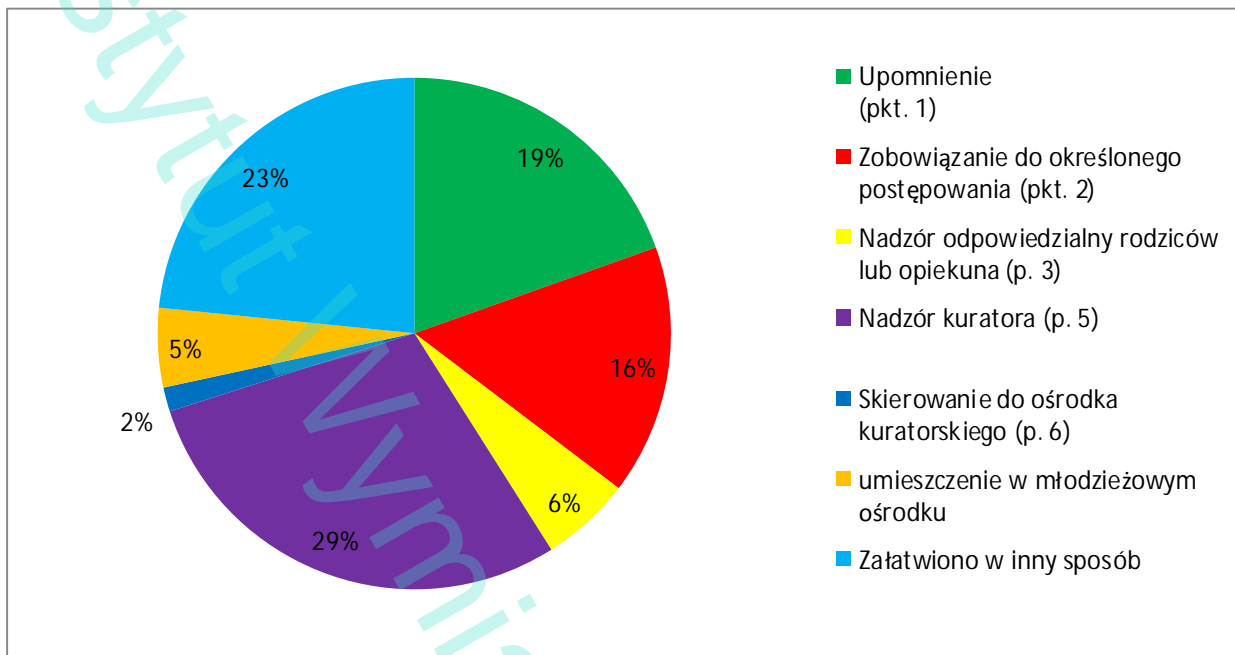
Dane MS – orzeczenia prawomocne, obliczenia własne

Wykres 2. Załatwiono w odniesieniu do osób w związku z demoralizacją – rep. Now w 2005 roku.

³⁸ Wliczono zobowiązania do: naprawienia wyrządzonej szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki, podjęcia pracy, powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uczestniczenia w zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym czy szkoleniowym, wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej.

Wykres 3. Załatwiono w odniesieniu do osób w związku z demoralizacją – rep. Now w 2013 roku.

Dane MS, opracowanie własne

Środki polegające na zobowiązaniu nieletniego do określonego postępowania z pewnością nie są łatwe do realizacji z uwagi na trudności w ich kontrolowaniu i egzekwowaniu orzeczonych obowiązków, ale mogłyby się przyczynić do zwiększenia skuteczności oddziaływań kuratora. Początkowo zobowiązania te były stosowane bardzo rzadko, wręcz minimalnie. Obecnie sytuacja ulega stopniowej poprawie, ale nadal jest wysoce niewystarczająca. Takie zobowiązania, jak: naprawienie wyrządzonej szkody, powstrzymanie się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechanie używania alkoholu³⁹ lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, orzeka się przeciętnie w od poniżej 1% do 2% przypadkach i prawie się to nie zmienia w badanym okresie.

³⁹ Np. w 2000 r., gdy jeszcze rejestrowane były w statystyce sądowej informacje o używaniu alkoholu czy zażywaniu środków psychotropowych, ustalono, że spośród 8878 nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji było 722 alkoholizujących się (tj. 8,1%), podczas gdy zobowiązanie do zaniechania używania alkoholu orzeczono wobec 1,8% spośród nich – por. D. Wójcik B.Czarnecka-Działuk: *Reagowanie na czyny karalne i demoralizację nieletnich*, s. 883

4. Cel i metodologia badań empirycznych

4.1. Zagadnienia ogólne

Podstawowym celem badania było przeanalizowanie i poznanie orzecznictwa sądów rodzinnych w sprawach o demoralizację.

Uwzględniono przede wszystkim następujące problemy badawcze:

1. Jakie zachowania młodzieży są w praktyce uznawane za przejawy demoralizacji przez osoby i instytucje kierujące sprawy do sądu rodzinnego?
2. Jak często sąd rodzinny uznaje zgłaszane zachowania za przejawy wymagające interwencji i kiedy spraw nie wszczyna lub je umarza, a kiedy orzeka środki wychowawcze?
3. Jakie inne czynniki skłaniają sąd do prowadzenia postępowania w sprawie o demoralizację?
4. Czy należy zmodyfikować ustawowe określenie przejawów demoralizacji?
5. Czy są potrzebne szczegółowe wytyczne dla sądów i dla innych instytucji co do rozumienia pojęcia demoralizacji i celowości podejmowania interwencji?
6. Jaka rolę odgrywają – lub mogłyby odgrywać – szkoła oraz inne instytucje interweniujące (automatyczne interweniowanie czy pewien zakres władzy dyskrecjonalnej)?

Przystępując do badań można było w szczególności zakładać, że nie wszystkie zachowania, o których informowano sąd rodzinny, były przejawami demoralizacji i wymagały interwencji, że co do różnych grup wiekowych występują różnice w uznawaniu zachowań za przejaw demoralizacji, że brak minimalnej granicy wieku powoduje zbędne interweniowanie w sprawach najmłodszych, że być może na uznanie zachowania za wymagające działania może wpływać płeć.

4.2. Dobór próby

Przedmiotem analizy były materiały zawarte w aktach wylosowanych spraw⁴⁰ nieletnich w związku z demoralizacją, rozpoznanych w 2013 r. Ustalono, że w 2013 roku zostało załatwionych 39 691 takich spraw. W celu uzyskania akt do zbadania zastosowano losowanie dwustopniowe, przy uwzględnieniu elementów o charakterze celowościowym.

W pierwszej kolejności spośród 239 sądów rodzinnych i nieletnich wyodrębniono, ze względu na liczbę załatwionych spraw o demoralizację, 83, które załatwiły najmniej spraw o demoralizację - w których rocznie załatwiono do 100 takich spraw (określone roboczo jako „sądy małe”), 130 sądów, w których tego typu spraw było od 100 do 300 rocznie („sądy średnie”) oraz 26, w których załatwiono więcej niż 300 takich spraw rocznie („sądy duże”).

Z każdej grupy sądów wylosowano 10% placówek, co oznacza, że zbadano sprawy z 8 małych sądów, z 13 średnich oraz 3 dużych.

Następnie przeanalizowano załatwienia spraw w związku z demoralizacją w wylosowanych sądach, wyodrębniając trzy kategorie:

1. sprawy, w których nie wszczęto postępowania,
2. sprawy, w których umorzono postępowanie,
3. sprawy przekazane do postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

Kolejnym krokiem było zwrócenie się do poszczególnych placówek o odpowiednią liczbę spraw z wyżej wymienionych kategorii.

Z małych sądów wylosowano próbę 15% załatwionych spraw, ze średnich i dużych – po 8%.

Rozkład wylosowanych do badania spraw obrazuje tabela 5.

⁴⁰ Badanie aktowe oraz bazę danych sporządził dr Łukasz Goryszewski.

Tabela 5. Wylosowane sprawy według kategorii badawczych.

Wylosowany sąd	Liczba zbadanych spraw, w których postępowanie zostało umorzone bądź nie zostało wszczęte	Liczba zbadanych spraw, w których zostało przeprowadzone postępowanie opiekuńczo-wychowawcze
<i>Małe sądy</i>	<i>15% tego typu spraw</i>	<i>15% tego typu spraw</i>
SR w Nowym Dworze Mazowieckim	1	4
SR w Ostródzie	9	5
SR w Jędrzejowie	3	7
SR w Zakopanym	1	3
SR w Kaliszu	1	2
SR w Gostyninie	1	5
SR w Lesku	1	6
SR w Bolesławcu	2	5
<i>Średnie sądy</i>	<i>8% tego typu spraw</i>	<i>8% tego typu spraw</i>
SR dla Warszawy-Żoliborza	5	4
SR w Wyszku	8	6
SR w Starogardzie Gdańskim	2	6
SR w Myszkowie	8	5
SR w Mikołowie	4	6
SR w Wadowicach	2	8
SR w Grójcu	5	4
SR w Piotrkowie Trybunalskim	3	11
SR w Grodzisku Wielkopolskim	3	4
SR w Żarach	3	6
SR w Słubicach	3	6
SR w Głogowie	6	4
SR w Kłocku	5	12
<i>Duże sądy</i>	<i>8% tego typu spraw</i>	<i>8% tego typu spraw</i>
SR w Bydgoszczy	14	17
SR w Chorzowie	17	19
SR dla Łodzi Widzewa	9	11
RAZEM	116	166

Wybrane sądy nadesłały łącznie akta 282 spraw w związku z demoralizacją. Dotyczyły one 342 nieletnich.

4.3. Narzędzie badawcze

Badanie aktowe przeprowadzono posługując się ankietą, która składała się z czterech części⁴¹. Pierwsza dotyczyła opisu zachowania społecznie nieakceptowanego, które mogło być przejawem demoralizacji, czasu jego trwania oraz okoliczności. Druga część zawierała pytania odnośnie nieletniego, jego sytuacji rodzinnej, radzenia sobie w szkole oraz wcześniejszych kontaktów z sądem rodzinnym. Część trzecia dotyczyła przebiegu postępowania i materiału w nim zebranego. Czwarta obejmowała postępowanie opiekuńczo-wychowawcze i informacje o końcowym rozstrzygnięciu – w szczególności o zastosowanych wobec nieletniego środkach.

⁴¹ Przy tworzeniu kwestionariusza do badania akt współpracował dr Łukasz Goryszewski.

5. Wyniki badania akt spraw sądowych o demoralizację

5.1. Selekcja spraw w sądach

Ze wszystkich wylosowanych sądów otrzymano 282 sprawy, w których znamiona demoralizacji podejrzewano u 342 nieletnich. W stosunku do 196 osób rozpoznano sprawę w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym. Nie wszczęto postępowania w stosunku do 51 nieletnich, a umorzono postępowanie wobec 95. Postanowiono podzielić badanych na dwie grupy, w celu porównania. Pierwszą grupę stanowiły osoby, których sprawy przekazano do postępowania opiekuńczo-wychowawczego (196 osób), drugą zaś te, których sprawy nie dotarły do etapu postępowania rozpoznawczego z dwóch powodów - sąd odmówił wszczęcia postępowania lub postanowił je umorzyć (146 osób). Obie te sytuacje skutkowały nie orzekaniem środków przez sąd rodzinny, dlatego uznano, że można je połączyć.

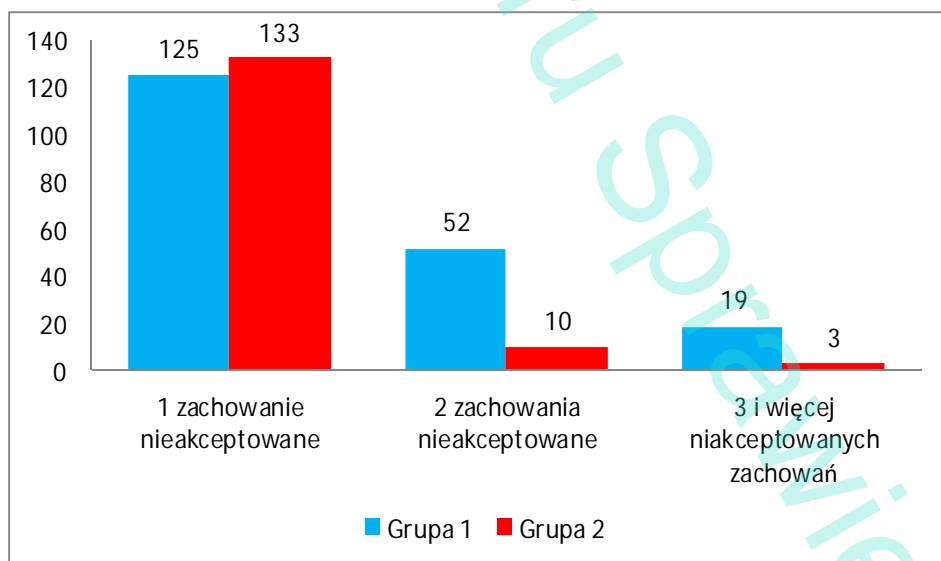
Stwierdzono, że w „małych” sądach 67% spraw przekazano do postępowania opiekuńczo-wychowawczego, w „średnich” 57% a w „dużych” już tylko 50%. Jak widać, tam, gdzie wpływ spraw o demoralizację jest mniejszy, więcej z nich kieruje się do postępowania opiekuńczo-wychowawczego, a w sądach, gdzie wpływa więcej spraw, ich selekcja jest większa. Nie wszczynają się w nich bądź umarza połowę spraw, podczas gdy w sądach, do których wpływa ich mniej, tylko 33% spraw nie jest przekazywana do postępowania rozpoznawczego. Selekcja w sądach o dużym wpływie spraw jest więc o jedną piątą większa niż w sądach, do których wpływa najmniej spraw o demoralizację. Aby wyjaśnić ten fakt, należałoby przeanalizować wiele okoliczności, jak np. rodzaje spraw (przejawów i częstotści ich występowania), profile nieletnich, to, kto powiadamiał sąd o przejawach demoralizacji, jaki był przebieg i czas trwania postępowania, a w końcu ewentualnie sprawdzić obciążenie sędziów w różnych sądach.

5.2. Przejawy demoralizacji

W obu grupach najliczniejsze były osoby, którym zarzucano tylko jedno ze społecznie nieakceptowanych zachowań. Wśród 196 badanych, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, było aż 125 takich nieletnich (64%). Wśród 146 osób, w stosunku do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, było ich 133 (91%).

Dwa nieakceptowane społecznie zachowania zarzucano 52 osobom, w stosunku do których prowadzono postępowanie rozpoznawcze oraz 10, co do których postępowanie zostało umorzone bądź nie zostało wszczęte. Trzy i więcej zachowań mogących być przejawami demoralizacji zaobserwowano u 19 osób, do których zostało wszczęte postępowanie i tylko 3 w grupie, gdzie nie było prowadzone postępowanie opiekuńczo-wychowawcze.

Wykres 4. Liczba społecznie nieakceptowanych zachowań

Jak widać na powyższym wykresie, wśród osób, co do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, zdecydowanie mniej było tych, co do których zgłoszono więcej niż jeden rodzaj społecznie nie akceptowanego zachowania. Jest to dość oczywiste, gdyż bardziej zasadne jest prowadzenie postępowania, gdy młoda osoba dopuszcza się wielu różnorodnych nagannych społecznie zachowań.

W badanej zbiorowości najliczniejszą grupę stanowiło 113 osób, które miały problem z realizacją obowiązku szkolnego. W większości przypadków - 86% - takie zachowanie uznano za przejaw demoralizacji i wszczęto postępowanie. W 14% przypadków przy tego typu zachowaniu uznano, że na razie nie należy orzekać środków wychowawczych. Nie podjęto działań w stosunku do tych osób, które w trakcie podejmowania czynności przez sąd rodzinny miały ukończone 18 lat i tych spraw nie przekazywano do postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

Na drugim miejscu co do częstości występowania uplasowało się spożywanie alkoholu przez niepełnoletnie osoby – 85 przypadków. Sprawy takie, dotyczące około 65% nieletnich, przekazano do postępowania opiekuńczo-wychowawczego. W pozostałych 35% przypadków uznano, że zachowanie nie wymagało interwencji sądu.

Czterdziestu ośmiu nieletnich dokonało kradzieży; w stosunku do 37% z nich uznano, że należy przeprowadzić postępowanie opiekuńczo-wychowawcze. W większości jednak – w 63% przypadków - uznano, że nie ma potrzeby prowadzenia sprawy.

Co do 38 badanych stwierdzono występowanie problemu agresywnego zachowania. W stosunku do znacznej większości z nich (92%) wszczęto postępowanie opiekuńczo-wychowawcze. Tylko w 8% przypadków uznano, że nie należy interweniować. Palenie papierosów u 36 badanych uznano za przejaw demoralizacji, z czego wśród około 80% badanych było to między innymi podstawą do wszczęcia postępowania opiekuńczo-wychowawczego. W 20% przypadków uznano to za zachowanie nie wymagające interwencji sądu.

Udział w bójce lub pobiciu brało 31 nieletnich. W stosunku do 29% z nich uznano za właściwe zastosowanie środków wychowawczych. W pozostałych 71% przypadków stwierdzono, że nie jest to wystarczający czynnik, aby uznać nieletniego za zdemoralizowanego.

Trzydzieści jeden badanych osób uciekało z domu, z czego ponad połowa (55%) została z tego między innymi powodu uznana za zdemoralizowaną. W 45% nie był to wystarczający powód do interwencji sądu.

Zagrożenie w ruchu lądowym spowodowało 22 nieletnich. W przypadku 41% z nich uznano, że to zachowanie jest przejawem demoralizacji. W 59% przypadków nie był to wystarczający powód do zastosowania środków wychowawczych.

Dziewięciu badanych zażywało narkotyki i około 78% z nich zostało z tego powodu uznanych za zdemoralizowanych. W 22% przypadkach nie był to wystarczający powód, aby wszcząć postępowanie opiekuńczo-wychowawcze.

Za zakłócanie porządku publicznego przed sąd rodzinny trafiło 8 nieletnich. W żadnym przypadku (100%) nie wszczęto postępowania bądź je umorzono.

Przed sąd rodzinny za znęcanie się nad ludźmi bądź zwierzętami trafiło 7 nieletnich. W większości przypadków (71%) był to powód do wszczęcia wobec nich postępowania opiekuńczo-wychowawczego. Tylko w 39% przypadków uznano, że nie należy interweniować.

Czterech nieletnich było podejrzanych o podpalenie i w stosunku do żadnego nie wszczęto postępowania bądź je umorzono.

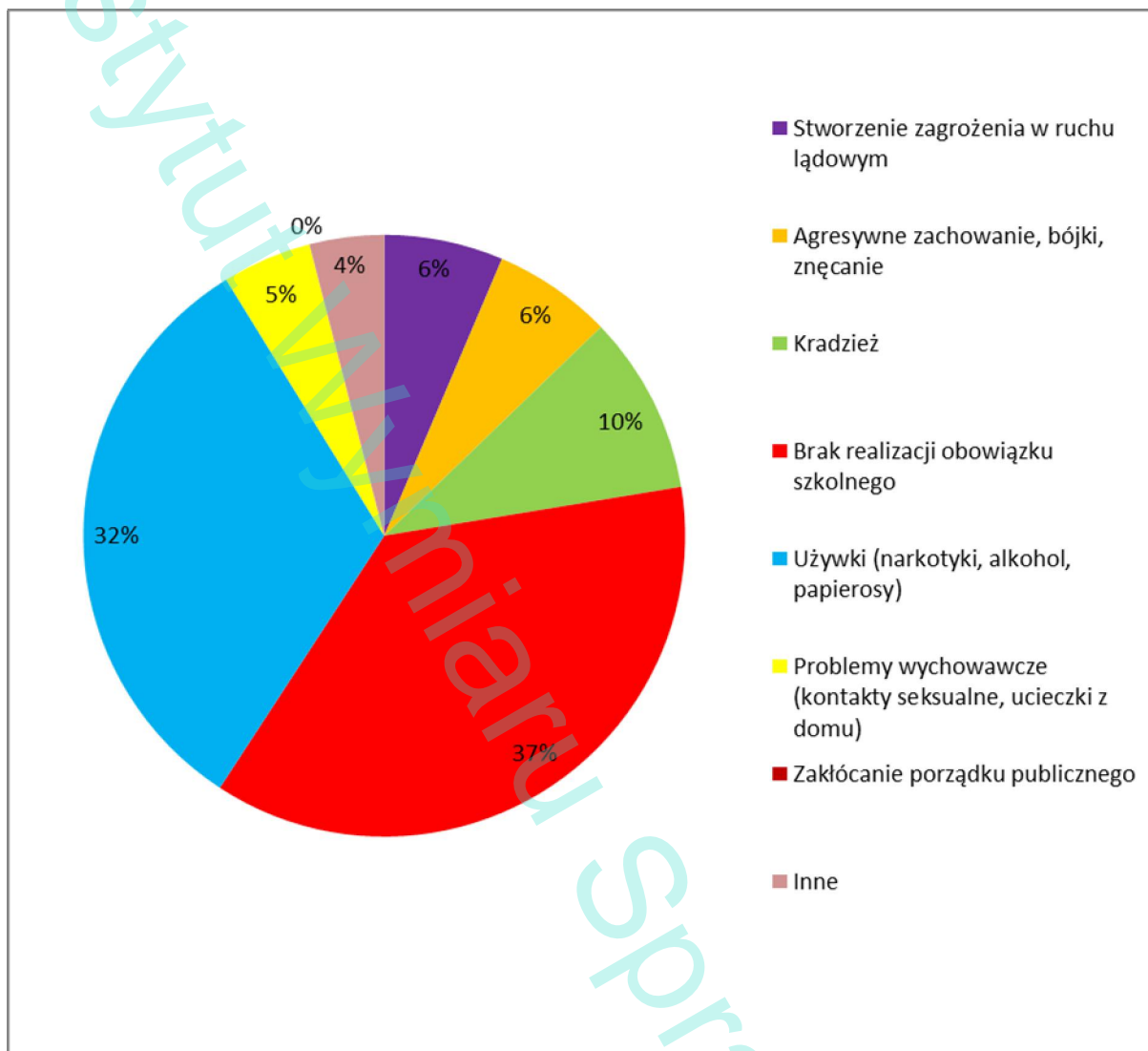
Trzy nieletnie osoby miały za sobą kontakty seksualne i we wszystkich przypadkach był to jeden z powodów uznania ich za zdemoralizowane. W jednym przypadku było to wystarczającym powodem do wszczęcia postępowania. W pozostałych dwóch poza kontaktami seksualnymi występowały inne społecznie nie akceptowane zachowania. Wydaje się, że samo podjęcie współżycia seksualnego nie związane z takimi nagannymi okolicznościami jak czerpanie z tego korzyści finansowych nie powinno być przesłanką do stwierdzenia u nieletniego przejawów demoralizacji⁴².

⁴² Podobnie na ten temat Ks. G. Harasimiak, *Demoralizacja...op. cit.*, s.184

Tabela 6 Przejawy demoralizacji

Zachowanie społecznie nieakceptowane	Grupa 1 – sprawy rozpoznane	Grupa 2– sprawy umorz./ nie wszczęte	Wszyscy badani
Stworzenie zagrożenia w ruchu lądowym	9	13	22
Bójka, pobicie	9	22	31
Kradzież	18	30	48
Brak realizacji obowiązku szkolnego	97	16	113
Agresywne zachowanie	35	3	38
Narkotyki	7	2	9
Alkohol	55	30	85
Zakłócanie porządku publicznego	0	8	8
Podpalenie	0	4	4
Kontakty seksualne	3	0	3
Znęcanie się nad innymi ludźmi bądź zwierzętami	5	2	7
Ucieczki z domu	17	14	31
Papierosy	29	7	36
Inne	9	13	22

Wykres 5. Przejaw demoralizacji będący powodem wszczęcia postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

W 37% przypadków powodem prowadzenia postępowania opiekuńczo-wychowawczego było samo nierealizowanie obowiązku szkolnego polegające na notorycznym unikaniu zajęć lekcyjnych.

Złapanie nieletniego na spożywaniu alkoholu, narkotyków bądź paleniu papierosów (w większości chodziło o picie alkoholu) było w 32% przypadków podstawą do uznania, że nieletni przejawia cechy demoralizacji.

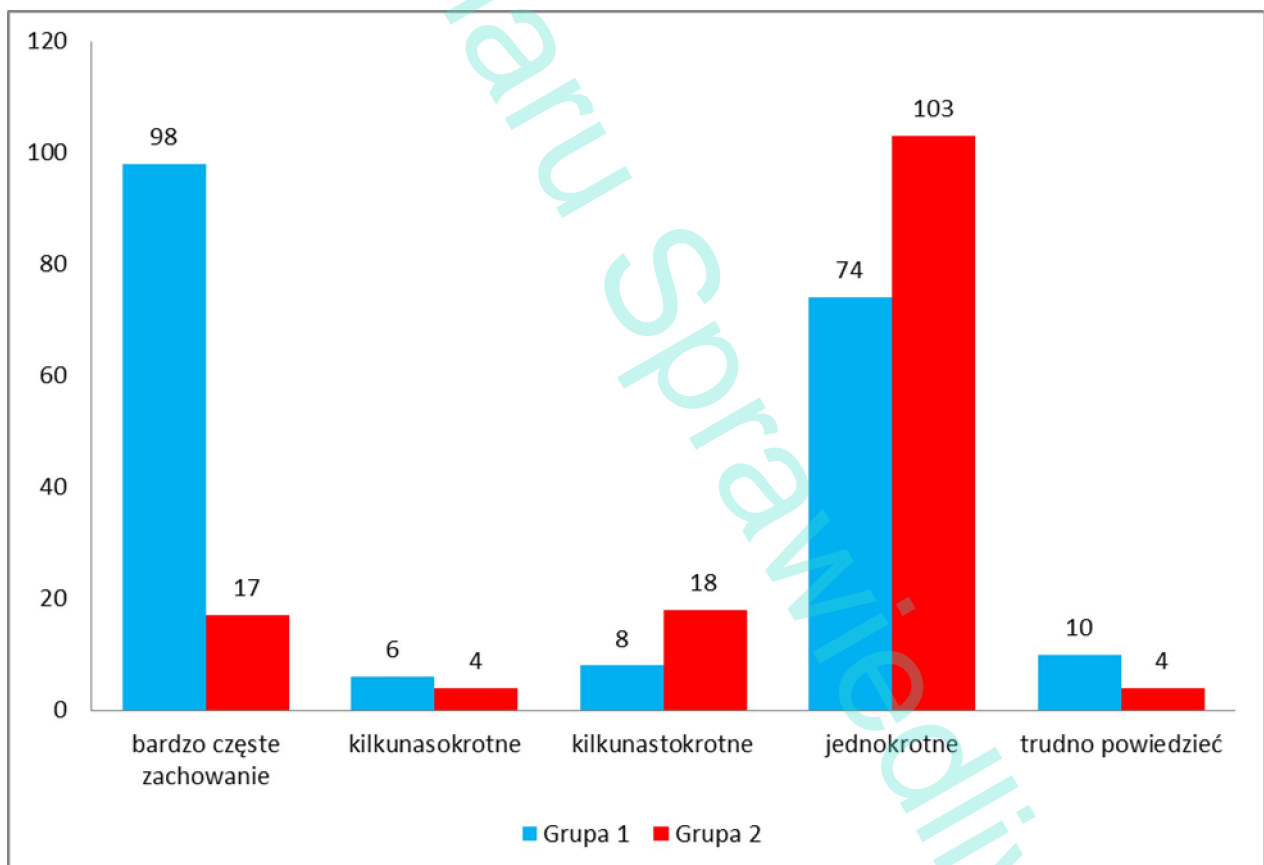
W 10% przypadków podstawą do uznania małoletniego za zdemoralizowanego była kradzież.

Agresywne zachowanie, takie jak np. udział w bójce lub pobiciu bądź znęcanie się nad innymi było podstawą prowadzenia postępowania w 6% przypadków, podobnie jak spowodowanie zagrożenia w ruchu lądowym.

Tylko w 5% przypadków za przejaw demoralizacji uznano takie problemy wychowawcze, jak ucieczki z domu lub wczesne kontakty seksualne. W pozostałych 4% przypadków prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze w związku z innymi przejawami.

Jednym z czynników branych pod uwagę przy ocenie demoralizacji było to, czy zachowanie można uznać za incydent w funkcjonowaniu nieletniego, czy też powtarzało się albo było wręcz utrwalone.

Wykres 6. Częstość występowania zachowań społecznie nieakceptowanych a prowadzenie postępowania

Można stwierdzić, że częstość występowania negatywnych zachowań jest jednym z istotnych statystycznie powodów stwierdzenia, że nieletni uległ demoralizacji ($r=0,29$, $p\leq 0,001$).

W grupie badanych, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, połowa (98 osób) bardzo często zachowywała się w sposób społecznie nieakceptowany. Większość bardzo częstych zachowań dotyczyła opuszczania szkoły (64 osoby – 65% wszystkich często zachowujących się w sposób społecznie nieakceptowany). Ciekawy jest tutaj fakt, że w grupie osób bardzo często przejawiających zachowania świadczące o demoralizacji okres występowania tych zachowań był dłuższy niż pół roku. Tylko 24 osoby powtarzały często naganne zachowania w okresie krótszym niż sześć miesięcy.

Kolejną co do liczebności grupę osób stanowili badani, którzy tylko jeden raz zachowali się „niewłaściwie” (74 osoby – 38%). Co do jednorazowych incydentów, przeważały przypadki spożywania przez nieletnich alkoholu (30 badanych). Najczęściej młodzież w wieku od 14 do 17 lat spożywała alkohol w postaci piwa w miejscu publicznym. W dwóch przypadkach picie alkoholu uznano za częste, w jednym zaś 15-letnia dziewczyna po jednorazowym spożyciu alkoholu trafiła do szpitala z powodu zatrucia. Co do pozostałych 7% badanych uznano, że zachowywali się w sposób społecznie nieakceptowany kilkakrotnie bądź kilkunastokrotnie. W stosunku do 5% badanych nie można było ustalić częstości występowania zachowań społecznie nieakceptowanych.

W grupie badanych, wobec których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, najliczniejsi byli nieletni, którzy jeden raz zachowali się w sposób społecznie nieakceptowany (103 – 70%). Kilkakrotnie lub kilkunastokrotnie w sposób społecznie nie akceptowany zachowało się 15% badanych, bardzo często takie zachowania przejawiało 12% nieletnich, w stosunku co do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono. W przypadku 4% populacji z grupy 2 nie udało się określić częstości niewłaściwego zachowania.

Tabela 7. Okres występowania zachowań społecznie nieakceptowanych.

Okres	Grupa 1 – sprawy rozpoznane		Grupa 2– sprawy umorz./ nie wszczęte	
	lb	%	lb	%
Jednorazowy wybryk	81	41%	107	73%
Od 2 do 7 dni	4	2%	3	2%
Od 8 do 14 dni	3	2%	1	1%
Od 15 do 31 dni	2	1%	13	9%
Powyżej miesiąca do pół roku	8	4%	2	1%
Powyżej 6 do 12miesiący	69	35%	12	8%
Powyżej 12 do 24 miesięcy	6	3%	0	0%
Powyżej 24 miesięcy	8	4%	1	1%
Brak danych	15	8%	7	5%
<i>Razem</i>	<i>196</i>	<i>100%</i>	<i>146</i>	<i>100%</i>

W przypadku 46% osób, wobec których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, zachowania społecznie nieakceptowane pojawiały się w czasie do 1 miesiąca. Wśród nieletnich, w stosunku do których postępowania nie wszczęto bądź je umorzono, takich osób było 85%.

Spośród badanych, których sprawy przekazano do postępowania rozpoznawczego, 27% zachowywało się nagannie wraz z innymi osobami.

W grupie badanych, w stosunku do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, ponad połowa (56%) nie miała towarzystwa przy wykazywaniu zachowań społecznie nieakceptowanych, a pozostali zachowywali się w naganny sposób wraz z innymi. Do tego typu spraw najczęściej należało spożywanie alkoholu w miejscu publicznym, kradzież oraz udział w bójce.

Tabela 8. Wyrządzona szkoda

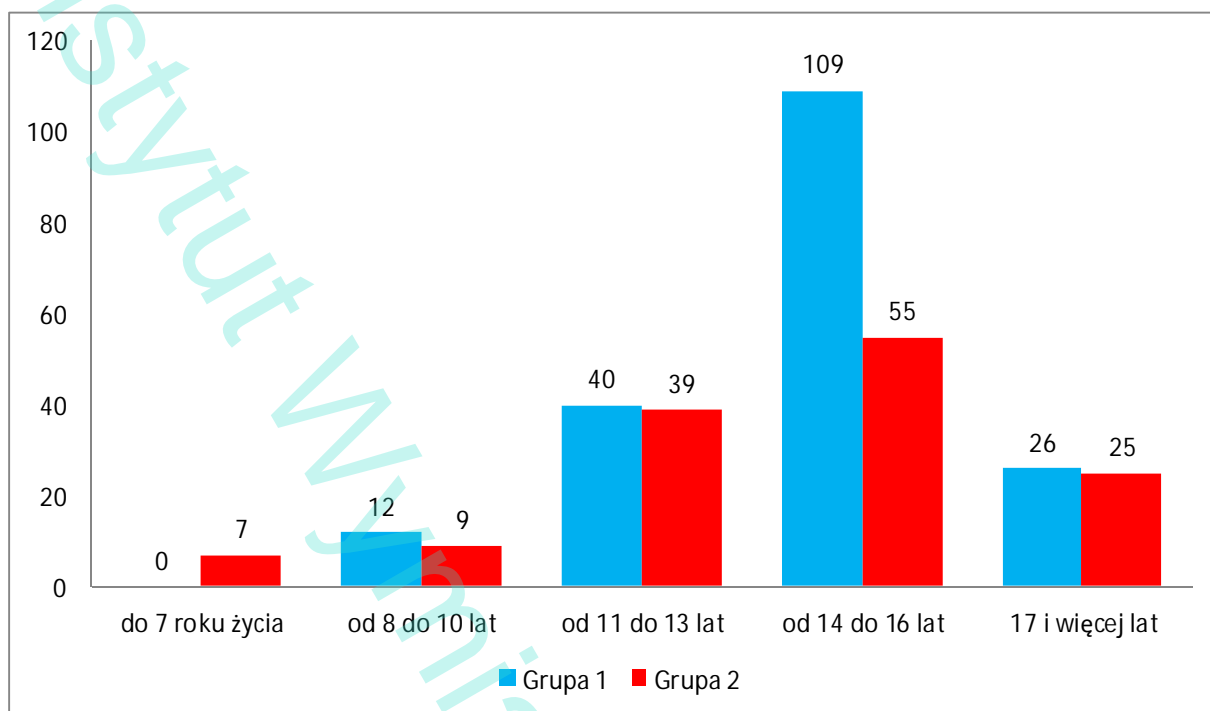
	Grupa 1 – sprawy rozpoznane	Grupa 2– sprawy umorz./ nie wszczęte

	Lb.	%	Lb.	%
Brak szkody	165	84%	101	69%
Szkoda materialna	20	10%	32	22%
Szkoda fizyczna	7	3%	9	6%
Szkoda materialna i fizyczna	1	1%	0	0%
Inna szkoda	3	2%	4	3%
Razem	196	100%	146	100%

Jak wynika z tabeli 8, wśród osób, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, tylko 16% swoim zachowaniem wyrządziło szkodę innym osobom. Prawie dwukrotnie więcej osób, bo 31%, z tych, których sprawy umorzono lub ich nie wszczęto, wyrządziło szkody. Wynika to zapewne z faktu, że większość rozpoznawanych spraw dotyczyła nierealizowania obowiązku szkolnego.

Wśród 196 nieletnich, w stosunku co do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, 36% stanowiły dziewczęta. W grupie 146 badanych, którym umorzono postępowanie bądź go nie wszczęto, dziewcząt było 32%, czyli niewiele mniej.

Wykres 7. Wiek nieletnich.

Do sądu rodzinnego najczęściej trafiały sprawy dotyczące nieletnich w wieku od 14 do 16 lat - było ich 164. Wobec 66% z nich przeprowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze. Drugą dość liczną kategorię stanowili nieletni w wieku od 11 do 13 lat - 79 osób. Wobec połowy z nich (51%) prowadzono postępowanie rozpoznawcze. Siedemnaście i więcej lat miało 51 badanych. W ponad połowie przypadków (51%) z tej kategorii wiekowej uznano, że potrzebne są środki wychowawcze. W badaniu znalazły się również dzieci, które miały od 8 do 10 lat. Było ich 21 i w większości przypadków - 57% zastosowano wobec nich środki wychowawcze. W próbie było 7 dzieci w wieku do siódmego roku życia. We wszystkich tych przypadkach spraw nie wszczęto bądź je umorzono, ze względu na wiek. Najmłodsze dziecko miało 4 lata. Kierowanie do sądu spraw o demoralizację tak małych dzieci nie powinno oczywiście mieć miejsca.

Ujawniono zależność, skądinąd dość oczywistą, że: w stosunku do młodszych dzieci istotnie częściej umarza się bądź nie wszczyna postępowania opiekuńczo-wychowawczego niż w stosunku do starszych ($r = -0,125$, $p \leq 0,025$).

Dzieci w wieku do 7 lat w trzech przypadkach dokonały kradzieży artykułów spożywczych (słodczy), w dwóch wszczynały bójki z innymi dziećmi, w jednym

przypadku niefortunnie bawiły się zapałkami i podpaliły poddasze domu oraz w jednym najmłodsze dziecko (4 lata) wtargnęło na ulicę prosto przed nadjeżdżający pojazd. We wszystkich tych przypadkach postępowania nie wszczęto. Zachodzi wątpliwość, czy należało w tych przypadkach doprowadzać do tego, aby zachowanie dziecka musiał oceniać sędzia rodzinny. Zwłaszcza bulwersująca jest sprawa czterolatka, który wtargnął na jezdnię prosto pod nadjeżdżający samochód. Wydaje się, że tak małe dziecko ma prawo nie znać zasad ruchu drogowego i zachowywać się w sposób zagrażający bezpieczeństwu w ruchu drogowym. W tym przypadku celowym było pociągnięcie do odpowiedzialności opiekunów dziecka, którzy nie zadbali o jego bezpieczeństwo.

Tabela 9. Sytuacja rodzinna

	Grupa 1 – sprawy rozpoznane		Grupa 2– sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Rodzina pełna (oboje rodzice)	96	50%	69	53%
Tylko jeden rodzic	79	41%	50	39%
Rodzina zastępcza	15	8%	7	5%
Instytucja	3	1%	3	2%
Razem	193	100%	129	100%

W obu grupach badawczych około połowa nieletnich była wychowywana przez oboje rodziców. Wśród nieletnich, w stosunku do których prowadzono postępowanie rozpoznawcze, 41% było wychowywanych przez jednego z rodziców, a w grupie, gdzie postępowanie umorzono bądź go nie wszczęto, było takich dzieci 39%. W rodzinach zastępczych w grupie 1 wychowywało się 8% nieletnich, a w grupie 2 - 5%. W obu grupach było po trzech wychowanków instytucji.

Sytuacja bytowa rodziny była oceniana na podstawie informacji zawartych w aktach. Zwracano uwagę na dochody rodziny oraz sytuację mieszkaniową. W grupie nieletnich, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, takie informacje uzyskano w stosunku do 166 badanych (około 85% w tej grupie). W grupie nieletnich, w stosunku do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, takie informacje były w 107 przypadkach (73% w tej grupie, czyli rzadziej – różnica 12 punktów procentowych).

Tabela 10. Sytuacja bytowa

	Grupa 1 – sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Bardzo dobra sytuacja	1	1%	10	9%
Dobra/przeciętna sytuacja	56	34%	39	36%
Trudna sytuacja	74	44%	42	40%
Bardzo trudna sytuacja	35	21%	16	15%
Razem	166	100%	107	100%

Wśród badanych, co do których zostało prowadzone postępowanie (z grupy 1), większość, bo aż 65%, pochodzi z rodzin, w których sytuacja materialno-bytowa została uznana za trudną bądź bardzo trudną. W grupie badanych, w stosunku co do których postępowanie zostało umorzone bądź go nie wszczęto (grupie 2), osób pochodzących z rodzin borykających się z problemami finansowymi było nieco mniej, ale ponad połowa - 55%. Dobre bądź bardzo dobre warunki miało 35% nieletnich z grupy 1 i 45% z grupy 2.

Poza trudnościami finansowymi zwracano również uwagę na fakt, czy w rodzinach nieletnich występują takie problemy jak: alkoholizm, przestępczość członków rodziny, narkomania, przemoc oraz choroby psychiczne.

Wśród badanych, w stosunku do których prowadzono postępowanie rozpoznawcze, aż 59% pochodziło z rodzin, w których występowały problemy mogące zakłócać prawidłowe funkcjonowanie rodziny. Wśród badanych, w stosunku do których umorzono bądź nie wszczęto postępowania, było ich o 18 punktów procentowych mniej, bo 41% nieletnich pochodziło z rodzin z dysfunkcjami.

W większości przypadków rodzin problemowych występował jeden problem, ale o 17 punktów procentowych rzadziej dotyczyło to nieletnich, których sprawy trafiły do postępowania rozpoznawczego (56%) niż nieletnich, których sprawy umorzono lub ich nie wszczęto (73%).

W pozostałych przypadkach tych problemów było od dwóch do czterech w jednej rodzinie. Dokładnie przedstawiono to w tabeli 11.

Tabela 11. Liczba problemów w rodzinie

	Grupa 1 – sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
1 problem	65	56%	44	73%
2 problemy	30	26%	12	20%
3 problemy	15	13%	4	7%
4 problemy	6	5%	0	0%
Razem	116	100%	60	100%

Obie grupy badanych różniły się między sobą liczbą problemów występujących w rodzinie. Sprawy nieletnich, którzy wychowywali się w rodzinach borykających się z wieloma problemami mogącymi wpływać na ich prawidłowe funkcjonowanie, częściej kierowano do postępowania opiekuńczo-wychowawczego niż sprawy dzieci z rodzin, w których takich dysfunkcji było mniej.

Wśród problemowych rodzin nieletnich, których sprawy rozpoznano w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, co trzecia borykała się z problemem alkoholowym. W rodzinach problemowych nieletnich, których sprawy umorzono lub nie wszczęto, kwestia ta wystąpiła w 28% przypadków, czyli o 5% rzadziej.

W przypadku co dziesiątego nieletniego, którego sprawę przekazano do postępowania rozpoznawczego i w którego rodzinie występowały problemy, ktoś z rodziny był karany. Podobnie było w rodzinach problemowych tych nieletnich, których sprawy umorzono bądź nie wszczęto – przestępczość odnotowano w 12 % z nich. Narkomania dotykała po 3% rodzin osób każdej grupy. Przemoc występowała w 17% rodzin problemowych z grupy 1 i 8% - czyli dwukrotnie rzadziej – niż w rodzinach problemowych nieletnich, których sprawy umorzono bądź nie wszczęto. Choroby psychiczne wystąpiły w 15% rodzin problemowych tych nieletnich, których sprawy rozpoznawano i w 10% rodzin problemowych tych, wobec których postępowanie umorzono lub go nie wszczęto.

Inne problemy wystąpiły w 36% problemowych rodzin z grupy 1(sprawy rozpoznane) i w 30% w grupie 2 (sprawy umorzono bądź nie wszczęte). Były to bardzo różne trudne sytuacje, takie jak śmierć członka rodziny, przewlekła choroba bądź próby

samobójcze, a poza tym ograniczenie bądź pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej, nieobecność rodziców w życiu dziecka ze względu na pracę zagranicą itp. Wszystkie te sytuacje mogły mieć wpływ na funkcjonowanie dziecka.

Jak można zauważyć, rodziny nieletnich, w stosunku do których uznano za konieczne zastosowanie środków wychowawczych, miały nieco więcej problemów niż rodziny tych osób, co do których stwierdzono, że takie oddziaływania nie będą konieczne.

Stan zdrowia 60% badanych z grupy 1 (których sprawy rozpoznano) i 47% z grupy 2 (których sprawy umorzono lub nie wszczęto) uznano za dobry. Zaburzenia w stanie zdrowia pokazuje tabela 12. Jak widać, 7% badanych ma problemy psychiczne w grupie 1 i 3% w grupie 2. Zaburzenia osobowości stwierdzono w 9% przypadków z grupy 1 i w 4% przypadków z grupy 2 – czyli znów więcej niż połowę rzadziej.

Tabela 12. Stan zdrowia nieletnich

	Grupa 1 - sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Dobry	117	60%	69	47%
Choroba psychiczna	3	1%	0	0%
Upośledzenie umysłowe	12	6%	4	3%
Zaburzenia osobowości	18	9%	6	4%
Przewlekła choroba somatyczna	1	1%	1	1%
Inna choroba	14	7%	15	10%
Brak danych	31	16%	51	35%
Razem	196	100%	146	100%

Niemal wszyscy badani nieletni byli w wieku szkolnym (z wyjątkiem wspomnianego wcześniej 4-latka).

W badaniu zwracano szczególną uwagę na problemy szkolne nieletnich oraz na jakim poziomie nauczania one wystąpiły.

Rodzaj szkoły, do której uczęszcza badany z grupy 1 (tych, które rozpoznano), udało się ustalić w 195 przypadkach (99%), a z grupy 2 (tych, które umorzono bądź nie wszczęto) w 134 przypadkach (92%).

Tabela 13. Rodzaj szkoły

	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Podstawowa	45	23%	49	36%
Gimnazjum	116	59%	37	28%
Zasadnicza zawodowa	11	6%	21	16%
Średnia	23	12%	27	20%
Razem	195	100%	134	100%

W grupie osób, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, dominują gimnazjaliści (59%). W grupie nieletnich, wobec których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, najliczniejszą grupę stanowiły dzieci ze szkoły podstawowej (36%).

Problemy w szkole miało 152 nieletnich, w stosunku co do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze (77% osób z grupy 1), oraz 53 badanych, w stosunku do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono (36% osób z grupy 2).

W badaniu zwracano uwagę na takie problemy dzieci, jak powtarzanie klasy, częste wagary, słabe wyniki w nauce, agresja wobec nauczycieli bądź innych uczniów.

Tabela 14. Liczba problemów w szkole.

	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
1 problem	23	15%	26	49%
2 problemy	49	32%	24	45%
3 problemy	55	37%	2	4%
4 problemy	17	11%	1	2%
5 problemów	8	5%	0	0%
Razem	152	100%	53	100%

Jak można zaobserwować w tabeli 14, nieletni, których sprawę rozpoznano, nie tylko częściej mieli problemy w szkole niż ci, których sprawy umorzono lub ich nie wszczęto. Poza tym, ci pierwsi mieli tych problemów znacznie więcej - w grupie 1 ponad połowa (53%) miała co najmniej trzy problemy. W grupie 2 większość badanych (94%) miała 1 lub 2 problemy w szkole. Przyczyną może być to, że większość badanych z grupy 1 nie realizowała obowiązku szkolnego.

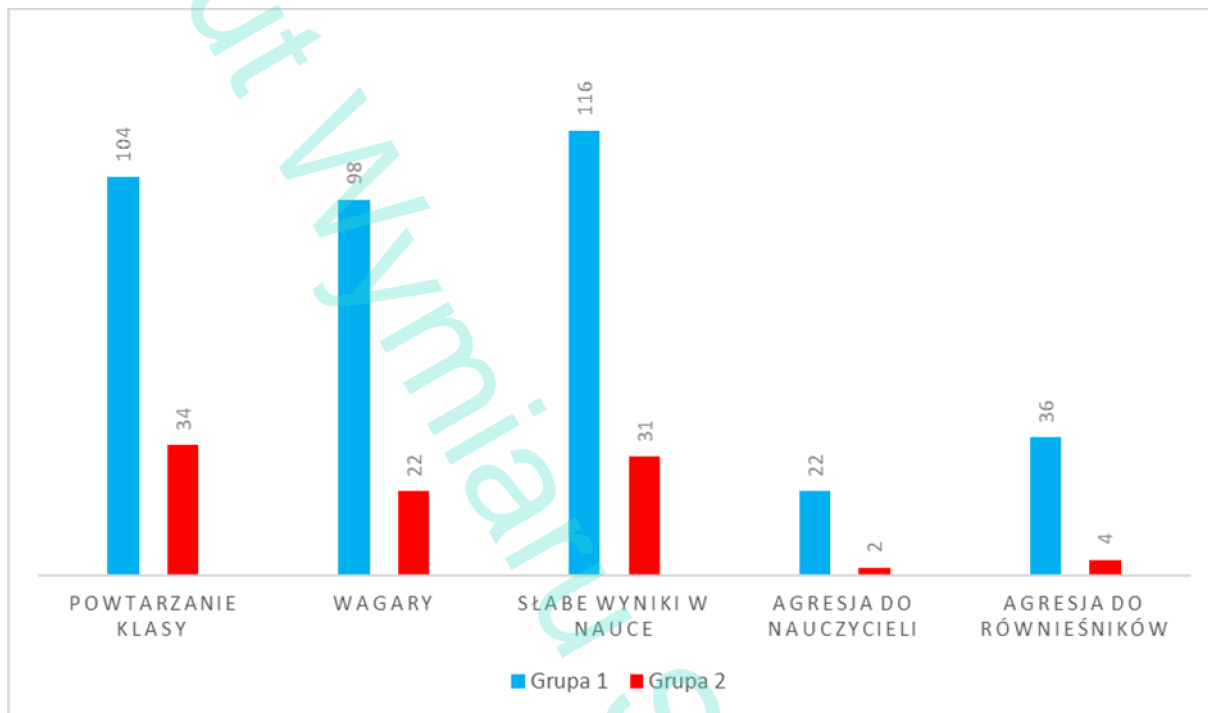
Wśród nieletnich, w stosunku do których uznano za konieczne zastosowanie środków wychowawczych, ponad połowa (53%) powtarzała klasę, w grupie osób, w stosunku do których uznano, że nie ma potrzeby stosowania takich środków, powtarzało klasę już tylko 23% badanych. Jeżeli wziąć pod uwagę wielokrotność powtarzania klasy, to 49% badanych robiło to tylko jeden raz, dwa razy 37% a pozostałe 14% nieletnich z tej grupy powtarzało klasę trzy lub cztery razy. W grupie nieletnich, w stosunku do których nie wszczęto postępowania bądź je umorzono, jeden raz powtarzało klasę 38% badanych, a dwukrotnie 62%. Nie było w tej grupie osoby, która miałaby ten problem więcej niż drugi raz.

W aktach sprawy znaleziono informacje na temat opuszczania zajęć lekcyjnych przez nieletnich. W grupie 1 ten problem miała połowa badanych, a w grupie drugiej już tylko jedna piąta (15%).

Słabe wyniki w nauce wśród badanych z grupy 1 miało 59% osób, a w grupie 2 wyraźnie mniej, bo tylko 21%.

Agresję wobec nauczycieli przejawiało 11% badanych z grupy 1 i 1% z grupy 2. Tego typu zachowanie wobec rówieśników odnotowano u 18% nieletnich, w stosunku do których przewidywano zastosowanie środka wychowawczego i 3% badanych, w stosunku do których uznano, że nie ma takiej potrzeby.

Wykres 8. Problemy szkolne

Jak można zaobserwować na wykresie 8, w grupie nieletnich, co do której uznano, że wykazują przejawy demoralizacji, więcej było osób mających problemy w szkole.

Sprawdzono, czy nieletni już wcześniej wykazywali zachowania mogące świadczyć o demoralizacji. I tak w grupie 1 (gdzie sprawę rozpoznano) u 30% badanych już wcześniej występowały przejawy demoralizacji, podczas gdy w grupie 2 (gdzie sprawę umorzono bądź jej nie wszczęto) u 22%. W większości jednak przypadków w obu grupach badawczych nie ustalono nasilenia przejawów mogących posłużyć do oceny stopnia demoralizacji.

Wcześniejsze sprawy w sądzie miało 27% badanych z grupy 1 i 15% osób z grupy 2.

Tabela 15. Rodzaje wcześniejszych spraw w sądzie rodzinnym.

	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Sprawy o demoralizację	45	85%	12	92%
Sprawy o czyny karalne	3	6%	1	8%
Sprawy opiekuńcze	1	2%	0	0%
Brak danych jaki rodzaj sprawy, ale wiadomo, że była	4	7%	0	0%
Razem	53	100%	13	100%

Jak widać, przyczyną uprzedniego zetknięcia z sądem, dla zdecydowanej większości nieletnich z obu grup, była sprawa związana z demoralizacją.

Wcześniej środki wychowawcze stosowano wobec 39 (20%) badanych z grupy 1 i tylko wobec 8 (5%) badanych, których sprawy umorzono bądź ich nie wszczęto.

Upomnienia udzielono uprzednio 9 nieletnim z grupy 1, co stanowi 23% tych, w stosunku do których zastosowano środek wychowawczy. W grupie 2 zaś upomnienie udzielono tylko jednej osobie. Zobowiązanie do określonego zachowania stosowano wcześniej wyłącznie wobec nieletnich z grupy 1 - w stosunku do 11 osób (28% tych, którzy wcześniej mieli orzeczony środek wychowawczy). Wszystkie te zobowiązania dotyczyły poprawy funkcjonowania w szkole, tj. poprawy ocen, systematyczności uczęszczania lub też poprawy zachowania.

Odpowiedzialny nadzór rodziców zastosowano wobec 7 nieletnich z grupy 1 (18% dzieci, które miały wcześniej stosowane środki wychowawcze) oraz wobec jednego z grupy 2.

Nadzór kuratora orzeczono uprzednio wobec 15 nieletnich z grupy 1 (i był to środek najczęściej orzekany, bo w 38% tych przypadków) oraz wobec 5 nieletnich z grupy 2. Dwóch nieletnich, których sprawy rozpoznawano w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, było wcześniej skierowanych do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą.

Po dwóch nieletnich z każdej grupy skierowano do ośrodka szkolno-wychowawczego.

W grupie spraw przekazanych do postępowania rozpoznawczego, wcześniej orzeczone środki w większości przypadków można uznać za nieefektywne (w 26 na 39 przypadków – 67%). W tym, w 23 przypadkach po zastosowaniu środka wychowawczego funkcjonowanie nieletniego nie uległo poprawie. W dwóch przypadkach (8%) badany popełnił czyn karalny podobny do tego, w związku z którym zastosowano środek wychowawczy, w jednym zaś środek wychowawczy nie został wykonany.

W dwóch przypadkach zastosowany wcześniej środek uznano za efektywny. W jednym przypadku nieletnia przestała zażywać środki odurzające, a teraz rozpoznawano sprawę z powodu nierealizacji obowiązku szkolnego. W drugim nieletni zaczął realizować obowiązek szkolny, a obecnie rozpoznawana sprawa dotyczyła spożycia alkoholu. W pozostałych 11 przypadkach trudno ocenić, czy środek był efektywny czy nie z powodu braku informacji wystarczających do uznania, że kolejna sprawa o demoralizację to wynik tylko nieefektywności wcześniej orzeczonego środka.

W połowie spośród 8 przypadków wcześniejszego zastosowania środka wychowawczego wobec osób z grupy nieletnich, których sprawy umorzono – bądź nie wszczęto – uznano je za nieefektywne. W trzech przypadkach nieletni nie zmienili swojego zachowania po zastosowaniu środka a w jednym przypadku nieletni popełnił czyn podobny do tego, za który miał orzeczony środek wychowawczy.

W tej grupie tylko w jednym przypadku wcześniej zastosowany środek wychowawczy uznano za skuteczny. Udało się mianowicie spowodować, że nieletni przestał zażywać narkotyki. Obecna sprawa dotyczyła podania fałszywych danych podczas kontroli policyjnej oraz śmiecenia na placu zabaw. W pozostałych 3 przypadkach nie można było ocenić skuteczności zastosowanego środka z powodu braku informacji.

5.3. Przebieg postępowania

Od powzięcia przez sąd wiadomości na temat zachowania nieletniego do wydania postanowienia o wszczęciu bądź umorzeniu postępowania miało średnio około 2 miesięcy.

Tabela 16. Czas od informacji o przejawach demoralizacji do wydania postanowienia dotyczącego prowadzenia sprawy

	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz/ nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Do miesiąca	111	57%	60	41%
Powyżej 1 do 3 miesięcy	62	31%	47	32%
Powyżej 3 do 6 miesięcy	4	3%	10	6%
Do 6 miesięcy	2	1%	4	3%
Powyżej 6 miesięcy	7	4%	5	4%
Brak danych	12	6%	20	14%
Razem	196	100%	146	100%

Przed upływem miesiąca od powzięcia informacji o niewłaściwym zachowaniu wydano postanowienie o wszczęciu postępowania w 57% przypadków. Do dwóch miesięcy takie postanowienie wydano w 27% spraw. Do 6 miesięcy na wydanie postanowienia o wszczęciu postępowania czekało 7% badanych. W około 3% przypadków czas ten wyniósł ponad pół roku. W 6% przypadków nie udało się określić czasu od powzięcia informacji o przejawach demoralizacji nieletniego do wydania postanowienia o wszczęciu postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

W grupie 2, gdzie sędzia wydawał decyzję o umorzeniu bądź nie wszczynaniu postępowania opiekuńczo-wychowawczego, w 41% przypadków czas od informacji do wydania postanowienia wynosił do miesiąca. W 30% przypadków sędziowie na wydanie takiej decyzji potrzebowali do 2 miesięcy. Aż sześciu miesięcy na wydanie postanowienia o umorzeniu bądź nie wszczynaniu postępowania potrzebowano w 11% przypadków. Ponad pół roku na taką decyzję czekało 4% badanych. W 14% przypadków nie ustalono czasu, jaki minął od powzięcia informacji na temat

zachowania społecznie nie akceptowanego do wydania decyzji o umorzeniu, bądź nie wszczynaniu postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

Pewnych czynności dokonywano zanim jeszcze rozpatrywany przypadek trafił do sądu. Czynności były dokonywane w nieco ponad połowie spraw, przekazanych do postępowania rozpoznawczego. W większości przypadków w grupie 1 (w której prowadzono postępowanie) - 108 (55%) dokonywano czynności. Najczęściej policja zbierała materiał dowodowy - 66% przypadków, w których takie czynności podjęto. W 19% spraw, gdzie przed wszczęciem postępowania podjęto jakieś czynności, dokonał ich kurator sądowy. W 12% przypadków przed wszczęciem postępowania tych czynności dokonał kurator wraz z policją. W pozostałych 3% takie czynności podjął sąd rodzinny.

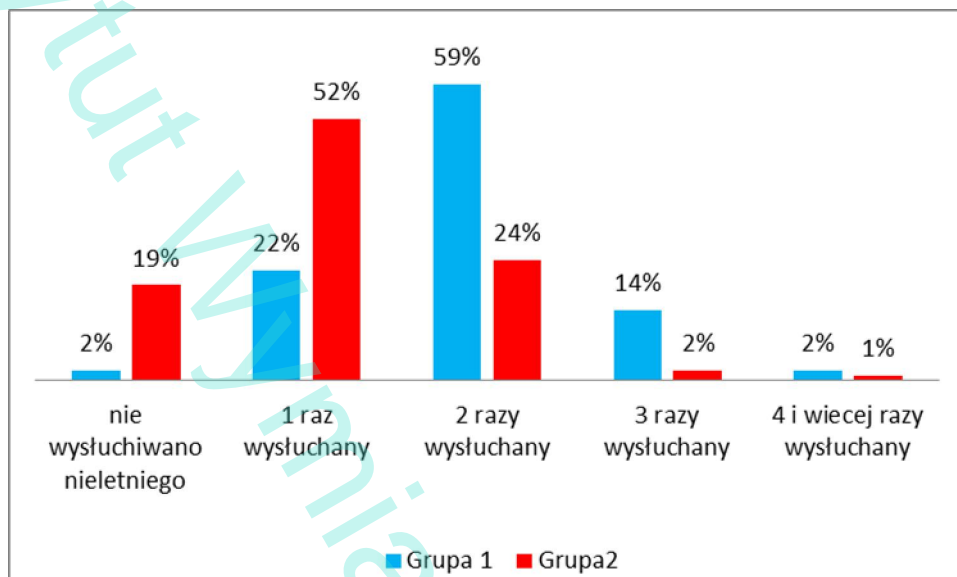
Najczęściej, bo w 37% przypadków podjęcia działań, przed wszczęciem postępowania policja wysłuchiwała nieletniego. W 34% spraw jeszcze przed wszczęciem postępowania przeprowadzono wywiad środowiskowy. W 30% przypadków wysłuchano również świadków zdarzenia jeszcze przed wszczęciem postępowania. W 15% przypadków przed decyzją o wszczęciu postępowania zostało wykonane badanie alkomatem. W pozostałych 15% przypadków zostały podjęte inne czynności.

W grupie 2 (postępowanie nie zostało wszczęte bądź je umorzono) przed wydaniem postanowienia o nie wszczęciu postępowania bądź jego umorzeniu w 124 sprawach, tj. 85% przypadków zostały podjęte czynności sprawdzające. Najczęściej takich czynności dokonywała policja - 83% przypadków. W 9% spraw czynności takie jednocześnie przeprowadziła policja i kurator. W pozostałych 6% przypadków takich czynności dokonał sąd rodzinny bądź kurator sądowy.

Niekiedy przeprowadzano kilka czynności. Najczęściej jednak przed wydaniem postanowienia o umorzeniu bądź nie wszczynaniu postępowania dochodziło do wysłuchania nieletniego w 56% przypadków. Podobnie często (54% przypadków) wysłuchano również świadków zdarzenia. Wywiad środowiskowy przeprowadzono tylko w 19% przypadków, oględziny w 7%, a badanie alkomatem w 6%. W 16% spraw przed podjęciem decyzji o umorzeniu bądź nie wszczynaniu postępowania dokonano innych czynności.

W trakcie czynności wyjaśniających nieletni w grupie 1 średnio był wysłuchiwany 4 razy, a grupie 2 już tylko 2 razy.

Wykres 9. Liczba wysłuchań nieletniego

Zbierano również dane co do pierwszego wysłuchania nieletniego, takie jak kto go wysłuchiwał oraz w jakich warunkach. Wiadomym jest, że dla dobra nieletniego powinno się stworzyć jak najmniej stresujące warunki do rozmowy oraz że przy pierwszym wysłuchaniu powinien być obecny opiekun dziecka. W grupie 1 miejsce pierwszego wysłuchania ustalono w 94% przypadków, a w grupie 2 w 76% spraw.

Tabela 17. Miejsce pierwszego wysłuchania

	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Dom nieletniego	0	0%	1	1%
Komisariat policji	36	19%	64	58%
Sąd rodzinny	149	81%	42	37%
Prokuratura	0	0%	2	2%
Miejsce zdarzenia	0	0%	1	1%
Szpital	0	0%	1	1%
Razem	185	100%	111	100%

Jak widać w tabeli 17 osoby, w stosunku do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, w zdecydowanej większości przypadków po raz pierwszy były wysłuchane przez sędziego. Nieletni, wobec których nie wszczęto postępowania lub je umorzono, w ponad połowie przypadków (58%) po raz pierwszy zostali wysłuchani przez policjanta.

Przy pierwszym wysłuchaniu nieletniego w zdecydowanej większości przypadków byli obecni rodzice: w 87% wysłuchań nieletnich z grupy pierwszej i w 91% w grupie drugiej. Opiekunowie prawni byli obecni odpowiednio w 7% i w 5% wysłuchań, inna osoba w 2% w każdej grupie. Bardzo rzadko zdarzały się sytuacje, w których przy wysłuchaniu nieletniego nie była obecna dorosła osoba sprawująca nad nim opiekę. W grupie 1 był tylko jeden taki przypadek, a w grupie 2 cztery.

Bardzo rzadko zasięgnięto opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego. W grupie osób, co do których było prowadzone postępowanie, taką opinię miało 9% badanych, a w grupie gdzie nie prowadzono postępowania opinii, było już tylko 1%.

Przez psychologa innego niż pracownik RODK-a badanych było już tylko 6 nieletnich (3%) z grupy 1 i dwóch nieletnich (1%) z grupy 2.

Wśród badanych, w stosunku do których postępowanie zostało wszczęte, około 3% zostało zbadanych psychiatrycznie.

W trakcie ustalania, czy nieletni wykazuje objawy demoralizacji, sędzia zwracał się do szkoły o nadesłanie opinii. W sprawach przekazanych do postępowania rozpoznawczego takich opinii uzyskano 127 (co do 65% nieletnich z tej grupy). W sprawach, w których umorzono bądź nie wszczęto postępowania, opinii było znacznie mniej, bo tylko co do 34% nieletnich.

Tabela 18. Opinie ze szkoły

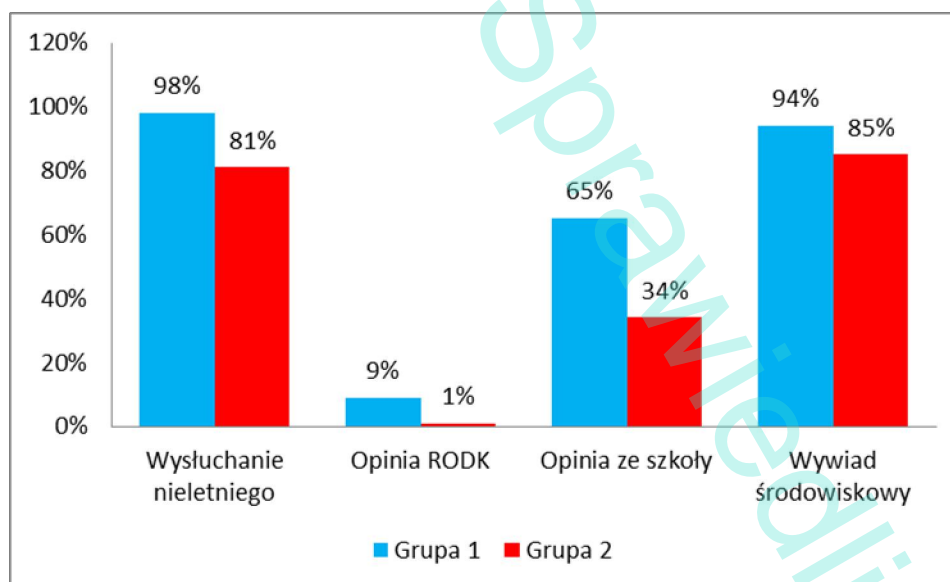
	Grupa 1 i sprawy rozpoznane		Grupa 2 – sprawy umorz./nie wszczęte	
	Lb.	%	Lb.	%
Pozytywna	10	8%	22	45%
Przeciętna	36	29%	16	33%
Negatywna	78	63%	11	22%
Razem	124	100%	49	100%

Jak widać w tabeli 18, opinie o nieletnich z grupy pierwszej, w aż 63% były negatywne.

Wśród badanych, których sprawy umorzono bądź ich nie wszczęto, takich opinii było prawie trzykrotnie mniej.

Wywiady środowiskowe zostały przeprowadzone o 94% badanych, w stosunku co do których prowadzono postępowanie opiekuńczo-wychowawcze oraz o 85% nieletnich, których sprawy umorzono lub nie wszczęto.

Wykres 10. Sposób zbierania informacji o nieletnim

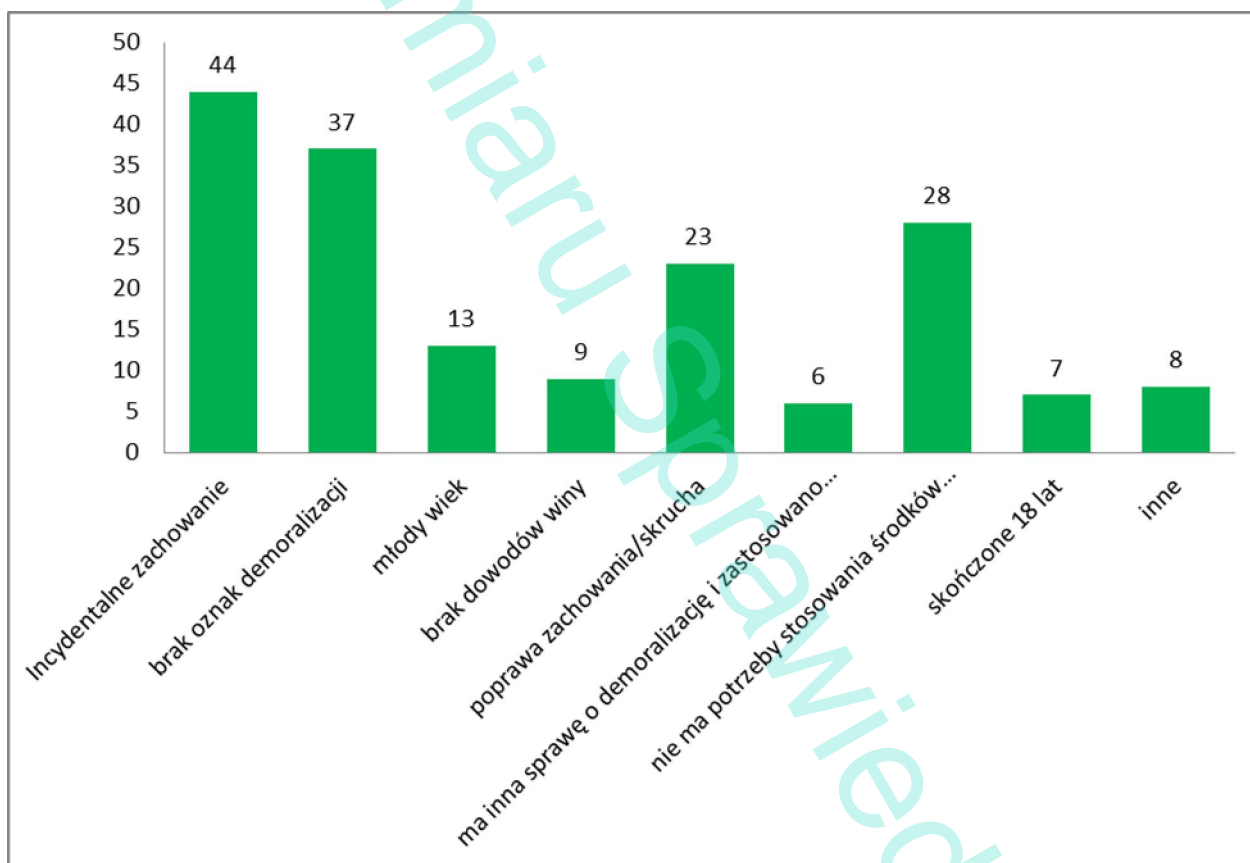
Jak widać na powyższym wykresie, poza ustaleniem okoliczności samego zdarzenia sędzia zbiera obszerny materiał na temat zachowania nieletniego w celu stwierdzenia, czy wykazuje on znamiona demoralizacji. Głównie wiedzę swą czerpie z wywiadu środowiskowego oraz wysłuchania nieletniego. Nieco rzadziej bazuje na

informacjach uzyskanych ze szkoły. Bardzo rzadko sędziowie korzystają z opinii diagnostycznych sporządzanych przez Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny.

5.4. Sposób załatwienia sprawy

Na podstawie zebranego materiału sędzia rodzinny umorzył bądź nie wszczął postępowania w 146 przypadkach. W uzasadnieniu mógł podać więcej niż jeden powód takiej decyzji.

Wykres 11. Powody umorzenia bądź nie wszczęcia postępowania opiekuńczo-wychowawczego.

Jak wynika z wykresu 11, najczęściej umorzono postępowanie bądź go nie wszczynano z tego powodu, że niewłaściwe zachowanie wystąpiło u nieletniego jeden raz (30%). Jak bowiem wiadomo, jednorazowe zachowanie nie jest oznaką demoralizacji. Dość często przyczyną umorzenia bądź nie wszczęcia postępowania

było uznanie, że nieletni nie przejawia oznak demoralizacji (25%). Trzecią przyczyną zaś stwierdzenie, że w stosunku do nieletniego nie ma potrzeby stosowania środków wychowawczych (19%). Można pokusić się o stwierdzenie, że te powody oznaczają, że sędzia uznał, iż nieletni nie jest jednak zdemoralizowany (co dotyczy 75% spraw, w których umorzono bądź nie wszczęto postępowania).

W pozostałych przypadkach powodami umorzenia bądź nie wszczynania były: zbyt młody wiek dziecka, poprawa zachowania, brak dowodów, wcześniejsze zastosowanie wobec nieletniego środków wychowawczych i inne. W kilku przypadkach uznano za niewłaściwe wszczynanie postępowania opiekuńczo-wychowawczego, gdy nieletni miał już skończone 18 lat a sprawa dotyczyła spożywania alkoholu bądź nierealizowania obowiązku szkolnego. W obu przypadkach jest to dość oczywiste, bo obowiązek nauki jak i zakaz spożywania alkoholu obowiązują do 18 roku życia.

W 196 przypadkach wszczęte postępowania prowadzono w dalszym ciągu w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym. Przyczyną uznania, że nieletni wymaga zastosowania środków wychowawczych było w większości przypadków nierealizowanie przez niego obowiązku szkolnego (49%), spożywanie alkoholu (28%) bądź agresywne zachowanie (18%)⁴³.

W stosunku do nieletnich zastosowano w zdecydowanej większości przypadków (87%) jeden środek wychowawczy. W pozostałych 13% spraw zastosowano ich dwa.

Najczęściej orzekano nadzór kuratora - 47%, czyli prawie w połowie przypadków. Upomnienie zastosowano w 30% przypadków, zobowiązanie do określonego zachowania w 22%, odpowiedzialny nadzór rodziców co do 9% nieletnich, umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym w 4% (co do 7 nieletnich), zaś skierowanie do ośrodka kuratorskiego tylko raz.

⁴³ Dokładnie przyczyny wszczęcia postępowania zostały opisane na początku opracowania i wyszczególnione w tabeli 6.

Tabela 19. Orzeczone środki wychowawcze

Środek wychowawczy	Liczba bezwzględna	Procent badanych, w stosunku do których orzeciono środek
Upomnienie	57	29%
Zobowiązanie do określonego zachowania	18	9%
Odpowiedzialny nadzór rodziców	14	7%
Nadzór kuratora	73	37%
Skierowanie do ośrodka kuratorskiego	1	1%
Umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	7	4%
Nadzór kuratora wraz z zobowiązaniem do określonego zachowania	19	9%
Odpowiedzialny nadzór rodziców wraz z zobowiązaniem do określonego zachowania	4	2%
Upomnienie wraz z zobowiązaniem do określonego zachowania	2	1%
Zobowiązanie do określonego zachowania oraz uczęszczanie na terapię psychologiczną	1	1%
Razem	196	100%

Zobowiązanie do określonego zachowania orzeciono w stosunku do 44 nieletnich. Tylko w 18 przypadkach zobowiązywano młodego człowieka do jednego określonego zachowania (41%). W pozostałych 59% przypadków zobowiązywano nieletniego do więcej niż jednego konkretnego zachowania. Najczęściej, bo w połowie wszystkich zobowiązań, nakazywano nieletniemu systematyczne uczęszczanie do szkoły oraz przestrzeganie regulaminu tej placówki. W 9 przypadkach zobowiązano do poprawy zachowania oraz ocen w szkole, w 6 do podjęcia lub kontynuowania terapii bądź leczenia psychiatrycznego, w 5 do zaprzestanie spożywania alkoholu oraz również do innego zachowania. Ciekawe było zobowiązanie kilku nieletnich przez pewnego sędziego rodzinnego do napisania tekstu o określonej objętości na zadany temat,

związany z zachowaniem konkretnej osoby – np. o szkodliwym wpływie alkoholu na młodych ludzi, albo o skutkach używania narkotyków. Trzech nieletnich zobowiązano do unikania zdemoralizowanych środowisk, dwóch do zaprzestania palenia papierosów oraz do niepopoławiania czynów karalnych.

5.5. Podsumowanie

Najczęściej za przejaw demoralizacji uznaje się nierealizowanie obowiązku szkolnego, spożywanie alkoholu oraz kradzieże.

Jak wynika z zebranego materiału oraz uzasadnień sędziów rodzinnych przy umarzaniu bądź nie wszczynaniu postępowania, występowanie demoralizacji nieletniego stwierdza się wtedy, gdy zachowania społecznie nie akceptowane występują częściej niż raz.

Przy orzekaniu demoralizacji sędziowie zwracali również uwagę na wiek badanego. W stosunku do młodszych dzieci - w wieku do 7 lat - nie ma mianowicie mowy o rozpatrywaniu zachowania w kontekście demoralizacji, gdyż są one za małe, aby świadomie takich działań dokonywać.

Okazało się również, że dzieci, co do których stwierdzono, że wykazują przejawy demoralizacji, częściej pochodzą z rodzin, w których występuje wiele problemów powodujących dysfunkcyjność ich rodziny niż te, u których znamion demoralizacji nie stwierdzono.

Niniejsze badanie potwierdziło powszechną opinię, iż w sposób społecznie nie akceptowany zachowuje się najczęściej młodzież w wieku gimnazjalnym. Prawie 60% badanych, u których stwierdzono demoralizację, uczyła się w gimnazjum. Znacznie częściej oraz więcej problemów w szkole miały osoby, u których stwierdzono objawy demoralizacji, niż ci, których uznano za niezdemoralizowanych.

Średni czas reakcji sądu na informację o zachowaniu społecznie nieakceptowanym to 2 miesiące.

Sędzia rodzinny przy ocenianiu demoralizacji nieletniego bazuje na informacjach zdobytych podczas wysłuchania młodego człowieka, oraz wywiadu środowiskowego. Rzadziej na decyzję sędziego wpływają informacje uzyskane ze szkoły lub z opinii psychologicznej.

W większości badanych spraw - 57% - stwierdzono, że niezbędne jest zastosowanie wobec nieletniego środka wychowawczego (odsetek badanych wylosowanych spraw przekazanych do postępowania rozpoznawczego jest niemal taki sam, jak w danych statystycznych dotyczących całego kraju – por. tabela 1).

6. Wnioski

Badanie akt spraw sądowych pozwoliły na ustosunkowanie się do wielu problemów łączących się z rozpoznawaniem spraw nieletnich o demoralizację.

Pomimo wątpliwości, jakie budzi ustawowe ujęcie demoralizacji, rozumiane jest ono, w większości przypadków, zgodnie ze wskazaniami kryminologów, pedagogów i psychologów. Najczęściej podstawą orzekania środków w związku z demoralizacją jest występowanie przejawów demoralizacji, które się powtarzały i trwały pewien czas. Dotyczy to przede wszystkim nierealizowania obowiązku szkolnego i większości przypadków używania alkoholu lub narkotyków. Do sądu kierowano również jednak takie sprawy, w których chodziło o zachowanie jednorazowe, które zdarzyło się po raz pierwszy – dotyczy to zwłaszcza inicjacji alkoholowej, a w paru sprawach seksualnej. Sądy rodzinne najczęściej nie wszczynały bądź, po sprawdzeniu sytuacji wychowawczej nieletniego umarzały postępowanie. Powstaje jednak pytanie o ocenę kierowania każdego takiego przypadku do sądu – czy zawsze sąd musi „przyjrzeć się” kontekstowi sprawy, czy też w niektórych przypadkach należałoby najpierw zastanowić się, czy interwencja sądu będzie konieczna i reagować np. poprzez rodziców, nauczycieli czy placówki poradnicze lub ochrony zdrowia, zwłaszcza, że u.p.n. nie obliuguje w sposób bezwzględny do informowania o przejawach demoralizacji w pierwszym rzędzie sądu. Można w tym kontekście powrócić do dyskusji, czy istnieje wystarczające zaufanie do instytucji pozasądowych, mogących oddziaływać na nieletniego. Warto wspomnieć o przewidywanej w jednym z projektów zmian prawa nieletnich możliwości stosowania przez policję pouczenia.

Problemem bywa także kierowanie do sądu rodzinnego spraw w związku z popełnieniem czynu zabronionego. Wśród badanych znalazło się kilka takich, w których nie można było wiązać popełnienia czynu z procesem demoralizacji, jak np. zakupienie przez chłopca (za pieniądze otrzymane na urodziny) i posiadanie psa – mieszańca z jedną z ras, w przypadku której wymaga się posiadanie zezwolenia, albo najechanie rowerem na stojący pod sygnalizatorem świetlnym samochód przez

nioletniego, który zbyt późno zatrzymał się na światłach (nie był to chuligański wybryk; nieletni jechał w towarzystwie swojej matki).

Zdarzało się, że sąd stwierdzał, że nieletni wykazuje przejawy demoralizacji, bo popełnił czyn – a brak było jakichkolwiek innych niepokojących informacji o nieprawidłowościach w jego zachowaniu.

Jest dyskusyjne, na podstawie jakich przepisów reagować na przejawy demoralizacji nieletnich, zwłaszcza, gdy towarzyszą im informacje świadczące o nieprawidłowościach w funkcjonowaniu rodziny. W badaniu ankietowym z 2011 r. okazało się, że zdecydowana większość sędziów rodzinnych w razie uznania, że rodzice nie spełniają prawidłowo funkcji wychowawczych, a jednocześnie nieletni wykazuje przejawy demoralizacji, wybrałaby stosowanie środków opiekuńczych przewidzianych w art. 109 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Jeżeli zaś występują wyłącznie przejawy demoralizacji u dziecka, byli skłonni prowadzić postępowanie w sprawie o demoralizację na podstawie przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Skomentowano ten wynik wówczas następująco: „Pogląd ten wydaje się logiczny i zgodny z naszymi oczekiwaniami oraz wydaje się świadczyć o tym, że praktyka w tej kwestii idzie w dobrym kierunku i – jak można sądzić z uzyskanych odpowiedzi sędziów – orzecznictwo jest w miarę jednolite”⁴⁴. Badanie akt spraw o demoralizację wykazało, że w wielu przypadkach obok przejawów demoralizacji występowały poważne problemy w rodzinie. Nierzadko to one ewidentnie były powodem zachowania wymienianego w ustawie jako przejaw demoralizacji, jednak sąd wszczywał postępowanie nie w sprawie opiekuńczej, lecz o demoralizację nieletniego. Było tak na przykład w sprawie dziewczynki z ubogiej rodziny, opuszczającej często lekcje, czego powodem było pozostawianie jej w domu przez rodziców, aby – jako najstarsza – zajmowała się młodszym rodzeństwem, gdy im udało się znaleźć dorywcze zajęcie. Stwierdzenie przez sąd, że nieletnia wykazuje przejawy demoralizacji, brzmi krzywdząco. Podobne odczucia u badanych powstawały także w innych sprawach – chłopców pozostawianych w domu przez rodziców. Jeden z nich miał zaburzenia psychiczne wywołujące paniczny lęk przed szkołą – problem udało się rozwiązać dzięki nauczaniu indywidualnemu, ale już po

⁴⁴ B. Czarnicka-Działuk, D. Wójcik: *Stosowanie sądowych środków oddziaływania wobec nieletnich...*, op. cit., Warszawa 2012, opracowanie dostępne w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, s. 56-57.

wszczęciu postępowania przez sąd rodzinny. Drugi chłopiec bał się powrotu do szkoły z powodu nękania za nietypowy sposób ubierania - od wyzywania od „pedałów” do ciężkiego pobicia skutkującego urazem jąder wymagającym leczenia szpitalnego. Sąd uznał, że nieletni wykazuje przejawy demoralizacji i zobowiązał go do uczęszczania do szkoły (jeszcze przed wydaniem orzeczenia nieletni zmienił szkołę). Nie znaleziono w aktach wzmianki o tym, że sąd zajął się sprawą pobicia – wiadomo było, że sprawca jest nieletniemu znany, ale nie padło jego nazwisko. Były też inne przykłady wywołujące poczucie dysonansu stwierdzenia przez sąd, że „nieletni jest zdemoralizowany” albo „nieletni dopuścił się demoralizacji” wobec okoliczności sprawy. Tak było w przypadku dziewczyny porzuconej w dzieciństwie kolejno przez oboje rodziców, która po śmierci wychowującej jej babci trafiła pod opiekę ojca; w tej nowej sytuacji pojawiły się zaburzenia psychiczne i kilka prób samobójczych. W jednej z kolejnych opinii psychologicznych z ośrodka, w którym ją leczono, wskazano, że nieletnia próbowała w ten sposób kontrolować czy „szantażować” otoczenie – ojca, by nie wiązał się z kolejnymi partnerkami, nauczycieli – by być łagodniej traktowaną (parokrotnie na ich uwagi reagowała staniem w otwartym oknie). W tej sytuacji udzielenie przez sąd upomnienia stanowiło wprawdzie dla nieletniej wyraźny sygnał, że nie można w taki sposób postępować, jednak formuła demoralizacji nie bardzo do tej sytuacji „pasuje”.

Podobne wątpliwości budzą sprawy, w których chodziło raczej o nieszczęśliwy wypadek (jak wspomniane wykroczenia komunikacyjne) niż o zachowanie świadczące o demoralizacji. Prawdopodobnie przekazania sprawy do sądu rodzinnego wynikały z powiadomienia o zdarzeniu policji w celu uzyskania sumy ubezpieczenia,.

Reasumując – choć z jednej strony praktykę orzeczniczą sądów rodzinnych w zakresie rozpoznawania spraw nieletnich o demoralizację można ocenić w zasadzie pozytywnie - zdarzają się w niej nieprawidłowości. Ich źródłem jest w szczególności wyłącznie objawowe określenie przesłanki demoralizacji, przez co nieraz kwalifikowanie zachowań ma charakter przedmiotowy, odnosząc się do zaistniałego faktu a pomijając stronę podmiotową dotyczącą sytuacji osobistej nieletniego i przyczyn danego zachowania. Szczególny sprzeciw budzi uznanie nieletniego za zdemoralizowanego w sytuacji, gdy jego zachowanie jest wynikiem

bardzo złej sytuacji rodzinnej, życiowej. Nie sposób nie uznać określenia „wykazuje przejawy demoralizacji”, „jest zdemoralizowany” czy wręcz „dopuścił się demoralizacji” za piętnujące.

Dlatego też należy rozważyć różne możliwości zmiany sposobu reagowania przez sąd na zagrożenie nieletnich nieprzystosowaniem społecznym. Przez sąd – bo nadal to w jego kompetencji powinno pozostawać określenie sposobu reagowania, może z wyjątkiem spraw oczywiście przypadkowych i błahych, które w gruncie rzeczy nie powinny do niego trafić. Można przypuszczać w świetle wyników badań aktowych, że zwiększanie się w ostatnich latach odsetka spraw, w których sąd postanowił nie wszczynać postępowania⁴⁵, wynikać może właśnie z kierowania do niego spraw, w których o demoralizacji nie mogło być mowy, choć doszło do zdarzenia będącego wynikiem nieszczęśliwego zbiegu okoliczności czy niedojrzałości.

Wyniki badań przemawiają za podjęciem zmian ustawodawczych w zakresie reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich. Przede wszystkim, należało by rozważyć – co już wskazywano w pracach nad nowelizacją ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich - przekazanie orzekania w sprawach dotyczących demoralizacji do postępowania opiekuńczego. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, gdy zachowanie nieletniego wywołały zaniedbania osób w jego środowisku a nie on sam.

Ponadto, przeformułowania wymaga pojęcie demoralizacji. O ile praktycy podkreślają użyteczność wymieniania w definicji demoralizacji przykładowych jej przejawów, to zdecydowanie brakuje w niej obecnie wskazania na takie istotne czynniki, jak nasilenie bądź trwałość tych przejawów. Zasadne byłoby też wprowadzenie dolnej granicy wieku prowadzenia spraw o demoralizację. Zgodnie z wcześniejszymi propozycjami doktryny można postulować jej ustalenie na ukończenie 10 lat. W sytuacjach, gdy konieczna byłaby interwencja sądu rodzinnego w sprawach młodszych dzieci, słusznym wydaje się, aby następowała ona w innej formule – nie prowadzona w stosunku do nieletniego, ale raczej do jego opiekunów.

⁴⁵ Por. Tabela 1.

7. Opisy przypadków

7.1. Przykłady spraw, w których umorzono bądź nie wszczęto postępowania opiekuńczo-wychowawczego

Przykład 1

Nieletni wtargnął na drogę publiczną prosto przed prawidłowo jadący pojazd.

Badany to chłopiec w wieku czterech lat, wychowywany przez oboje rodziców. W aktach nie było więcej informacji na temat środowiska rodzinnego chłopca. Zawiadomienie o podejrzeniu demoralizacji do sądu zgłosiła policja, która przedtem wysłuchiwała świadków i dokonała oględzin miejsca zdarzenia. Dziecko nie było wysłuchiwane.

Powodem nie wszczynania postępowania był młody wiek nieletniego oraz jednorazowość zdarzenia. Sędzia uznał, że *„tak małemu dziecku demoralizację przypisać można w zasadzie teoretycznie. Nie można wymagać od tak małego dziecka bezpiecznego zachowania się na drodze.... To że doszło do tego zdarzenia jest wyłącznie winą dorosłych.”*

Przykład 2

Nieletni spowodował nieumyślnie pożar strychu należącego do jego babci. Dziecko na drugi dzień przyznało się do zdarzenia. Jak podał, na strychu był po zabawki, a ponieważ było ciemno, przyświecał sobie zapalniczką. Kiedy wychodził ze strychu stwierdził, że zaczęło się dymić, ale ognia nie widział.

Badany to chłopiec w wieku 7 lat, wychowywany przez oboje rodziców. Miał troje rodzeństwa i był najmłodszym dzieckiem w rodzinie.

Do sądu rodzinnego sprawę przekazała prokuratura. Materiał dowodowy zebrała Policja przed przekazaniem sprawy do sądu. Zostali wysłuchani świadkowie

zdarzenia, dokonano oględzin oraz powołano biegłego w sprawach pożaru. Nieletni nie był wysłuchiwany.

Sąd nie wszczął w tej sprawie postępowania opiekuńczo-wychowawczego, ponieważ trudno jest przyjąć na podstawie tego jednego zdarzenia demoralizację 7-letniego dziecka, które najprawdopodobniej nie miało, zdaniem sędziego, świadomości niebezpieczeństwa zaprószenia ognia od zapalniczki.

Przykład 3

Przejawy demoralizacji polegały na systematycznym uchylaniu się od obowiązku szkolnego.

Badany to mężczyzna w wieku 19 lat, uczęszczał do technikum. Nie było w aktach informacji o jego rodzinie. Do sądu rodzinnego sprawę skierowała policja poinformowana przez szkołę o nie realizowaniu obowiązku szkolonego. Badany został jeden raz wysłuchany na komisariacie policji.

Sąd wydał postanowienie o niewszczynianiu postępowania z uwagi na fakt, że badany ukończył rok wcześniej 18 lat.

Przykład 4

Małoletni posiadał 1 nabój w złotym kolorze, o długości 7,62 mm TT.

Był to chłopiec w wieku 12 lat, zamieszkały w dużym mieście. W aktach brakowało informacji na temat jego rodziny. Nieletni uczęszczał do szkoły podstawowej i nie miał problemów z nauką. Badany został jeden raz wysłuchany przez policjanta w obecności rodziców.

Sąd wydał postanowienie o nie wszczynaniu postępowania opiekuńczo-wychowawczego. Powodem decyzji był fakt, że nieletni znalazł nabój na ulicy i chciał go oddać nauczycielowi. W toku wysłuchania zdradził policjantom miejsce znalezienia pocisku. Dziecko nie przejawia znamion demoralizacji.

Przykład 5

Nieletni dopuścił się czynu karalnego z art. 51 § 1 k.k. przez to, że głośno krzyczał używając słów nieprzyzwoitych, czym zakłócał porządek publiczny.

Badany chłopiec miał 16 lat, był wychowywany w rodzinie pełnej, gdzie nie było problemów mogących zakłócać jej prawidłowe funkcjonowanie. Uczęszczał do gimnazjum, gdzie uzyskiwał słabe wyniki w nauce i raz powtarzał klasę. Sprawę do sądu skierowała policja, która przed przekazaniem informacji zbadła nieletniego alkomatem (0 promila w wydychanym powietrzu). Nieletni został raz wysłuchany przez sędziego w obecności rodziców. Sąd wydał postanowienie o umorzeniu postępowania ze względu na fakt, iż nieletni nie dopuścił się zarzucanego mu czynu karalnego oraz nie wykazuje przejawów demoralizacji.

7.2. Przykłady spraw, w których wszczęte zostało postępowanie opiekuńczo-wychowawcze

Przykład 6

Nieletni przez 2,5 miesiąca był w szkole obecny tylko 5 dni. Uznano, że wykazuje przejawy demoralizacji, gdyż nagminnie opuszcza zajęcia lekcyjne bez usprawiedliwienia.

Był to chłopiec w wieku 14 lat, wychowywany w rodzinie pełnej bez problemów mogących zaburzać prawidłowe funkcjonowanie. Uczył się w gimnazjum, gdzie często opuszczał zajęcia. Badany miał problemy psychiczne i zalecany indywidualny tok nauczania. Kurator w wywiadzie środowiskowym podkreślał, że małoletni nie przejawia demoralizacji. Zawiadomienie do sądu złożyła szkoła. Nieletni został dwa razy wysłuchany przez sędziego w obecności rodziców. Sąd wydał postanowienie o zastosowaniu nadzoru kuratora.

Przykład 7

Nieletni dopuścił się czynu karalnego przez to, że wprowadził w błąd kierowcę taksówki, nie uiszczając całości należności za zamówiony kurs, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej w wysokości 49,24 zł – tj. czyn z art. 124 § 1 k.w.

Był to chłopiec w wieku 16 lat wychowywany przez matkę, która wykazywała małe zainteresowanie synem, gdyż wyprowadziła się do obecnego partnera zostawiając syna samego. Uczył się w gimnazjum, gdzie miał bardzo dużo problemów, zaczynając od wagarowania i słabych wyników w nauce, a kończąc na zachowaniach agresywnych w stosunku do nauczycieli i rówieśników.

Sprawę do sądu zgłosiła policja, która przedtem wysłuchała nieletniego oraz osobę poszkodowaną. Nieletni był podczas trwania postępowania trzy razy wysłuchany: raz przez policjanta i dwa razy przez sędziego w obecności rodzica.

Wydano postanowienie o zastosowaniu w stosunku do nieletniego upomnienia.

Przykład 8

Dwoje nieletnich wykazywało na terenie szkoły niedopuszczalne zachowanie w postaci agresji wobec rówieśników, w stosunku do których kierowali wulgarne i obraźliwe słowa oraz groźby. Przy tym oboje zaniedbywali naukę.

Chłopiec w wieku 10 lat wychowywał się w rodzinie pełnej. Uczęszczał do szkoły podstawowej, gdzie miał problem z agresją w stosunku do rówieśników i nauczycieli. Dziecko na terenie szkoły zanieczyszczało się kałem i moczem oraz często było ubrudzone śliną oraz wydzieliną z nosa. Miało zdiagnozowane zaburzenia psychiczne.

Dziewczynkę w wieku 10 lat wychowywał opiekun prawny, którym była babcia dziecka. Dziewczynka uczęszczała do szkoły podstawowej, w której miała problem z agresją skierowaną do rówieśników i nauczycieli. Była, zdaniem grona pedagogicznego, trudna wychowawczo. Sprawę do sądu skierowała policja. Dzieci został dwukrotnie wysłuchane przez sędziego w obecności opiekunów.

Sąd nałożył na nieletnich środek wychowawczy w postaci nadzoru odpowiedzialnego rodziców oraz opiekuna prawnego.

Przykład 9

Opisani później nieletni wykazywali przejawy demoralizacji poprzez spożywanie alkoholu i używanie słów wulgarnych.

Był to chłopiec w wieku 13 lat wychowywany tylko przez matkę, ojciec zmarł kilka lat wcześniej. Uczęszczał do gimnazjum, gdzie miał problemy z nauką oraz był agresywny w stosunku do nauczycieli i rówieśników. W badaniu alkomatem stwierdzono 0,5 promile w wydychanym powietrzu.

Kolejne dziecko to dziewczynka w wieku 14 lat, wychowywana tylko przez matkę, gdyż rodzice byli po rozwodzie. Uczyła się w gimnazjum, gdzie miała słabe wyniki w nauce. Podczas badania alkomatem stwierdzono 0,22 promile w wydychanym powietrzu.

W sprawie była też dziewczynka w wieku 14 lat, wychowywana tylko przez matkę. Uczyła się w gimnazjum, gdzie osiągała słabe wyniki w nauce. Podczas badania w wydychanym powietrzu miała 0,32 promile.

Wreszcie w sprawie występował chłopiec w wieku 14 lat, wychowywany również tylko przez matkę. Uczęszczał do gimnazjum, gdzie miał słabe wyniki w nauce oraz jeden raz powtarzał klasę. W wydychanym powietrzu miał 0,10 promile.

Sprawę do sądu zgłosiła policja, która wcześniej zebrała materiał w postaci badania alkomatem. Nieletni byli wysłuchani dwukrotnie przez sędziego w obecności rodziców.

W stosunku do dwójki dzieci w wieku 13 i 14 lat, które miały w wydychanym powietrzu 0,5 oraz 0,22 promile zastosowano środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora. W stosunku do pozostałej dwójki małoletnich, którzy podczas badania alkomatem mieli 0,32 i 0,10 promile zastosowano odpowiedzialny nadzór rodziców.

Przykład 10

Nieletnia wykazywała przejawy demoralizacji polegające na tym, że: nie realizowała obowiązku szkolnego, sprawiała kłopoty wychowawcze w domu oraz kilkakrotnie uciekła z miejsca zamieszkania.

Była to dziewczyna w wieku 13 lat, wychowywana w rodzinie pełnej, w której występował alkoholizm oraz przemoc. Ojciec był karany za znęcanie się nad małżonką. Uczyła się w szkole podstawowej, gdzie często opuszczała zajęcia lekcyjne. Sprawę do sądu zgłosiła policja. Nieletnia została wysłuchana trzy razy w obecności rodziców. Raz wysłuchał ją policjant a dwa razy sędzia rodzinny.

Sąd nakazał zastosowanie nadzoru kuratora oraz zobowiązał nieletnią do systematycznego uczęszczania do szkoły.

Ankieta

Demoralizacja nieletnich

Sąd w

Wydział

Sygnatura akt

I. Opis sprawy w związku z przejawami demoralizacji	
1. Kategoria postępowania	1. nie wszczęte, z powodu..... 2. umorzone, z powodu..... 3. rozpoznane w post. opiekuńczo-wychowawczym 4. inne (<i>jakie?</i>).....
2. Data wystąpienia przejawów (ew. popełnienia czynu)
3. Opis przedmiotu sprawy

4. Wskazane przejawy demoralizacji:	<p>1. czyn karalny: <i>(jaki artykuł?)</i>:.....</p> <p>2. naruszenie zasad porządku społecznego: <i>(jakich?)</i>:.....</p> <p>.....</p> <p>3. systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego</p> <p>4. alkohol</p> <p>5. narkotyki</p> <p>6. uprawianie nierządu</p> <p>7. włóczęgostwo/ucieczki</p> <p>8. udział w grupach przestępczych</p> <p>9. skłonność do agresji</p> <p>10. inne, <i>(jakie?)</i>:.....</p>
5. Częstość występowania przejawów demoralizacji
6. Miejsce ujawnienia się przejawów demoralizacji	<p>0. nie dotyczy</p> <p>1. dom nieletniego</p> <p>2. dom pokrzywdzonego</p> <p>3. ulica</p> <p>4. park, las</p> <p>5. budynek użyteczności publicznej <i>(dyskoteka, pub, szkoła itp.)</i></p> <p>6. inne</p>

	9. b.d.
7. Przejawy demoralizacji /współdział innych osób w sprawie	1. przejawy dotyczą tylko nieletniego 2. przejawy dotyczą większej liczby osób
8. Wiek innych uczestników zdarzenia	1. poniżej 13 r. ż. 2. od 13 do 16 r. ż. 3. powyżej 17 r. ż.
9. Szkada wyrządzona czynem karalnym	0. nie dotyczy 1. strata materialna 2. szkoda fizyczna 3. szkoda fizyczna i materialna 4. inna (jaka?) 5. b.d.
10. Liczba nieletnich w sprawie
II. Dane o nieletnim	
11. Sprawca numer
12. Płeć	1. mężczyzna 2. kobieta
13. Data urodzenia	

14. Miejsce zamieszkania	1. wieś 2. małe miasto 3. średnie miasto 4. duże miasto
15. Kto sprawował opiekę nad nieletnim?	1. oboje rodzice 2. tylko matka 3. tylko ojciec 4. opiekun prawny 5. inne osoby (<i>jakie?</i>) 6. instytucja (<i>jaka?</i>) 9. brak danych
16. Wykształcenie opiekunów	1. niepełne podstawowe 2. podstawowe 3. gimnazjalne 4. średnie 5. wyższe
17. Krótki opis rodziny nieletniego (<i>najważniejsze informacje np. relacje między członkami rodziny, konflikty, sytuacja materialna albo mieszkaniowa itp.</i>)

<p>18. Problemy występujące w rodzinie nieletniego</p>	<p>1. nie było szczególnych problemów</p> <p>2. alkoholizm</p> <p>3. przestępczość</p> <p>4. narkomania</p> <p>5. przemoc</p> <p>6. choroby psychiczne</p> <p>7. zaburzenia psychiczne</p> <p>8. inne (<i>jakie?</i>)</p> <p>9. b.d.</p>
<p>19. Jeżeli w rodzinie nieletniego występował jakiś problem zawarty w pytaniu 18, to proszę napisać kogo on dotyczył?</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>20. W jakiej szkole nieletni się uczył?</p>	<p>0. nie dotyczy, nie uczył się</p> <p>1. podstawowej</p> <p>2. gimnazjum</p> <p>3. zawodowej</p> <p>4. średnia (<i>jaka?</i>)</p> <p>9. b.d.</p>
<p>21. Czy badany nieletni miał problemy w szkole?</p>	<p>0. nie dotyczy, nie uczył się</p> <p>1. nie</p> <p>2. tak</p>

	9. brak danych
22. Jeżeli miał problemy w szkole to jakie?	0. nie dotyczy, nie uczył się 1. nie miał problemów w szkole 2. powtarzanie klasy (<i>ile razy</i>) 3. częste wagary 4. słabe wyniki w nauce 5. agresja wobec nauczycieli 6. agresja wobec rówieśników 7. inne (<i>jakie?</i>) 9. b.d.
23. Czy wcześniej u nieletniego były przejawy demoralizacji?	1. tak 2. nie 9. brak danych
24. Stopień demoralizacji:	0. nie dotyczy, nie przejawiał demoralizacji 1. nie ustalono 2. ustalono (<i>jak?</i>) 3. w ocenie badacza (<i>jak?</i>)..... 9. b.d.
25. Ujawnione w sprawie zachowania mogące świadczyć o demoralizacji (<i>można zaznaczyć więcej niż 1 odpowiedź</i>)	0. nie dotyczy 1. uprzednio popełnił czyn zabroniony 2. spożywał alkohol

	<p>3. używał narkotyków</p> <p>4. uprawiał nierząd</p> <p>5. włóczęgostwo</p> <p>6. udział w grupach przestępczych</p> <p>7. skłonność do agresji</p> <p>8. inne <i>(jakie?)</i></p> <p>9. brak danych</p>
<p>26. Czy nieletni miał wcześniej sprawy w sądzie rodzinnym?</p> <p><i>(można zaznaczyć więcej niż 1 odp.)</i></p>	<p>1. nie</p> <p>2. tak w sprawie o demoralizację <i>(ile razy? jakie?)</i></p> <p>3. tak w sprawie o czyny karalne <i>(ile razy? Jakie?)</i></p> <p>4. tak sprawy opiekuńcze <i>(ile razy? Jakie?)</i></p> <p>9. brak danych</p>
<p>27. Czy stosowano wcześniej wobec nieletniego środki wychowawcze lub poprawcze?</p>	<p>1. nie</p> <p>2. tak</p> <p>9. brak danych</p>
<p>28. Jakie środki stosowano? <i>(można zaznaczyć więcej niż 1 odpowiedź)</i></p>	<p>0. nie dotyczy</p> <p>1. nadzór kuratora</p> <p>2. ośrodek wychowawczy</p>

	<p>3. zakład poprawczy z zawieszeniem</p> <p>4. bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym</p> <p>5. nadzór kuratora</p> <p>6. nadzór odpowiedzialny rodziców</p> <p>7. inne (<i>jakie?</i>)</p> <p>9. brak danych</p>
29. Czy są informacje o efektywności wykonywanych wcześniej środków?	<p>0. nie dotyczy nie stosowano środków</p> <p>1. efektywne - dlaczego :</p> <p>2. nieefektywne – dlaczego:</p> <p>9. brak danych</p>
30. Stan zdrowia nieletniego:	<p>1. dobry</p> <p>2. choroba psychiczna</p> <p>3. upośledzenie umysłowe</p> <p>4. ciężka przewlekła choroba - jaka</p> <p>5. niepełnosprawność fizyczna</p> <p>6. zaburzenia osobowościowe (<i>jakie?</i>).....</p> <p>6. inne (<i>jakie?</i>)</p> <p>9. brak danych</p>
IV. Przebieg postępowania	
31. Data przyjęcia zawiadomienia o przejawach demoralizacji

<p>32. Kto zawiadomił o przejawach demoralizacji?</p>	<p>1. szkoła</p> <p>2. policja</p> <p>3. inna instytucja - jaka</p> <p>4. rodzina nieletniego</p> <p>5. osoba znajoma</p> <p>6. inna osoba (<i>jaka?</i>)</p> <p>9. brak danych</p>
<p>33. Data wszczęcia postępowania wyjaśniającego /postanowienia o niewszczygni</p>	<p>.....</p>
<p>34. Czy przed wszczęciem postępowania wyjaśniającego dokonywano jakichkolwiek czynności</p>	<p>1. tak</p> <p>2. nie</p>
<p>35. Jeżeli tak, to kto dokonywał tych czynności?</p>	<p>1. sąd rodzinny</p> <p>2. policja</p> <p>3. prokuratura</p> <p>4. inne (<i>jakie?</i>).....</p>
<p>36. Jeżeli tak, to jakie to były czynności?</p>	<p>0. nie dotyczy</p> <p>1. wysłuchanie nieletniego</p> <p>2. wysłuchanie świadków</p> <p>3. przeszukanie</p> <p>4. oględziny</p> <p>5. inne czynności (<i>jakie?</i>).....</p>

37. Ile razy wysłuchano nieletniego?
38. Gdzie nieletni został wysłuchany?	1. w domu 2. w szkole 3. na komisariacie policji 4. inne..... 9. brak danych
39. Kto był przy wysłuchaniu nieletniego?	0. nie dotyczy 1. nikt 2. rodzice 3. opiekun prawny 4. obrońca 5. nauczyciel 6. inna osoba (jaka?) 9. brak danych
40. Czy nieletni został poinformowany o tym co mu się zarzuca na początku postępowania wyjaśniającego?	1. tak 2. nie 9. brak danych
41. Czy pouczone nieletniego o jego prawach?	1. tak 2. nie 9. brak danych

42. Czy w postępowaniu wyjaśniającym nieletni był:	1. poddany obserwacji psychiatrycznej (ile razy?)..... 2. poddany obserwacji psychologicznej(ile razy?)..... 3. badany w RODK(ile razy?).....
43. Czy była na temat nieletniego opinia ze szkoły (ostatnia)?	1. obszerna 2. lakoniczna 3. zwrócono się o opinię ale nie nadesłano jej 4. brak opinii
44. Opinia o nieletnim ze szkoły	0. nie dotyczy 2. pozytywna 3. przeciętna (zarówno pozytywne jak i negatywne informacje) 4. negatywna
45. Czy przeprowadzono wywiad środowiskowy?	1. tak 2. nie
46. Czy w postępowaniu wyjaśniającym przeprowadzono czynności z uczestnikami postępowania	1. tak 2. nie 9. brak danych 0. nie dotyczy
47. Czy podczas postępowania wyjaśniającego rodzice:	1. aktywnie w nim uczestniczyli 2. byli bierni 9. brak danych
48. Czy nieletni przebywał w	1. nie

Policyjnej Izbie Dziecka?	2. tak, jak długo
49. Czy nieletni przebywał w Schronisku dla Nieletnich?	1. nie 2. tak, jak długo
V. Postępowanie rozpoznawcze	
50. Postępowanie rozpoznawcze	0. nie dotyczy – nie było przeprowadzone 2. zakończone orzeczeniem środka 3. zakończone umorzeniem po przeprowadzeniu postępowania 4. inne
51. Data wydania postanowienia	
52. Przyjęte przejawy demoralizacji
53. Rozstrzygnięcie sprawy przez sąd rodzinny w I instancji	0. nie dotyczy karany przez sąd karny 1. upomnienie 2. zobowiązanie do określonego postępowania, jakiego?.... 3. nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna 4. nadzór organizacji, zakładu, osoby godnej zaufania 5. nadzór kuratora

	<p>6. kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą</p> <p>7. zakaz prowadzenia pojazdów</p> <p>8. przepadek rzeczy</p> <p>9. umieszczenie w instytucji kształcenia zawodowego</p> <p>10. umieszczenie w rodzinie zastępczej</p> <p>11. umieszczenie w ośrodku wychowawczym</p> <p>12. inne środki <i>(jakie?)</i></p> <p>13. umorzenie postępowania</p> <p>14. nie wszczynanie postępowania</p> <p>15. inne <i>(jakie?)</i>.....</p>
<p>54. Czy było uzasadnienie postanowienia?</p>	<p>1. tak</p> <p>2. nie</p>
<p>55. Uwagi</p>	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

	<hr/> <hr/> <hr/>
--	-------------------

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości